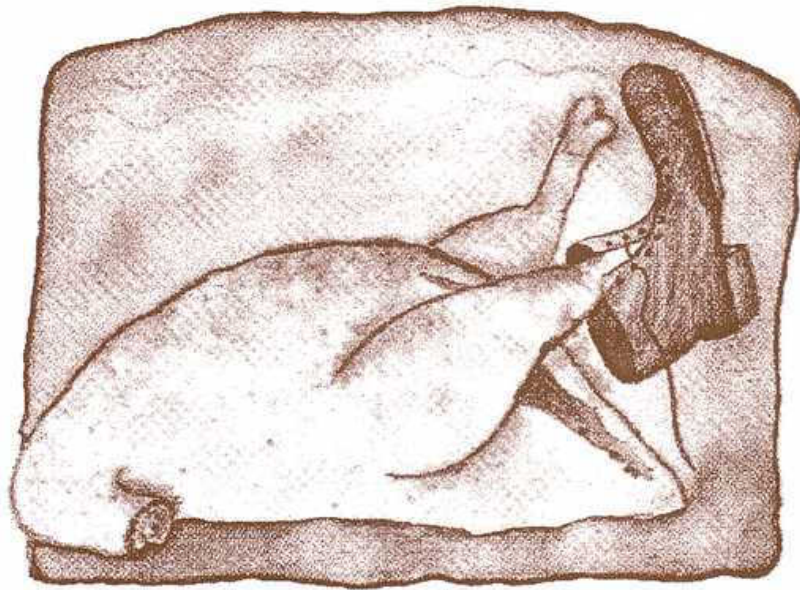

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

Z OBSAHU:

H. HAUKANES, F. PINE: Rituál a každodenné spotrebiteľské praktiky na českom a poľskom vidieku: pochopenie modernity prostredníctvom zmien v stravovacích návykoch

O. DANGLOVÁ: Dekolektivizácia a stratégie prežitia v post-socialistických poľnohospodárskych družstvách

T. BUŽEKOVÁ: Kognitívne aspekty koexistencie kresťanských a poverových predstáv na príklade vysvetlenia negatívnych udalostí v slovenských poverových rozprávaniach

Na obálke:

Prvá strana: *Ilustrácia Kataríny Ševellovej k rozprávke Pán Gagarandy z Rúrandy. In: Zámok na horúcom mori. Slovenské rozprávky z Rumunska. Zapísal Karol Plicka. Osveta, Martin 1995, s. 122.*

Preklady: Tatiana Bužeková

Dear reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia.

This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,
P.O. Box 57, Nám. slobody 6
810 05 Bratislava
SLOVAKIA

Electronic version accessible via Internet

URL <http://www.sappress.sk> <http://www.etnologia.sk>

HLAVNÁ REDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Hana Hlôšková

Tatiana Podolinská

EDIČNÁ RADA

Ľubica Droppová, Gyivicsán Anna (MR), Martin Kanovský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Jan Krist (ČR), Milan Leščák, Martin Mešša, Magdaléna Paríková, Ján Podolák, Peter Salner, Zdeněk Uherek (ČR), Miroslav Válka (ČR)

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com
www.cejsh.icm.edu.pl
www.ceeol.de
www.mla.org
www.ulrichsweb.com
www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

ŠTÚDIE

- H a u k a n e s, H. – P i n e, F.: Rituál a každodenné spotrebiteľské praktiky na českom a poľskom vidieku: pochopenie modernity prostredníctvom zmien v stravovacích návykoch..... 103
- D a n g l o v á, O.: Dekolektivizácia a stratégie prežitia v postsocialistických poľnohospodárskych družstvách..... 122
- B u ž e k o v á, T.: Kognitívne aspekty koexistencie kresťanských a poverových predstáv na príklade vysvetlenia negatívnych udalostí v slovenských poverových rozprávaniach..... 140

DISKUSIA

- K r e k o v i č o v á, E.; K i l i á n o v á, G.; Ad: Elschek, O.: Etnologické reflexie o koncepciách a stereotypoch..... 163

MATERIÁLY

- P a v u k o v á, S.: Tradície, zmeny a inovácie jedál v regióne Horehronia..... 172
- K o v á č – A d a m o v, M.: O čom lev mlčí. Bitka pri Vozokanoch v ľudovej pamäti Kňazíc a Opatoviec nad Žitavou..... 186

ROZHLADY-SPRÁVY-GLOSÝ

- Za doc. PhDr. Máriou (Mášou) Dubayovou, CSc. (V. F e g l o v á)..... 192
- Prof. PhDr. Ján Komorovský, CSc - 80 rokov pozoruhodného života... (M. K o v á č, T. P o d o l i n s k á)..... 195
- K životnému jubileu Stanislava Dúžeka (B. G a r a j)..... 200
- PhDr. Zora Vanovičová (E. K r e k o v i č o v á)..... 207
- VII. Medzinárodný festival čipky Lepoglava 2003 (J. Z a j o n c)..... 211
30. Etnomuzikologický seminár (B. G a r a j).... 213
- „Neničte archivy!“ – 19. strážnické sympóziu (J. Z a j o n c)..... 215

- Historická antropológia 2004 (L. K u d l á č e k)..... 218
- Poľská výstava o Rómoch (I. T h u r z o).... 220
- Workshop “Oral history. Interview ako kvalitatívne interdisciplinárna metóda. ”Projekt “Politické elity a disent v období tzv. normalizácie. Životopisné interview.” (L. S e g - Ľ o v á)..... 222
- Česko-Slovenská slovackistická konferencia v Brne (J. M a l j i n g o v á)..... 224

RECENZIE-ANOTÁCIE

- I. Slavec Gradišnik: Etnologija na Slovenskem. Med čerami narodopisja in antropologie (M. V á l k a)..... 226
- K. Leńska-Bak: Zapraszamy na wesele... Weselne oracje i ceremonialne formuly (K. J a k u b í k o v á)..... 229
- J. Ehmer, P. Gutschner (eds.): Das Alter im Spiel der Generationen. Historische und Sozialwissenschaftliche Beiträge (L. H e r z á - n o v á)..... 230
- SYMPOSIA 2003 (M. B o t í k o v á, S. L e t a v a j o v á)..... 233
- B. Soukupová, M. Zahradníková (eds.): Židovská menšina v Československu ve dvacátých letech (B. L e i c h t o v á) ... 236
- B. Soukupová, P. Salner (eds.): Modernizace, identita, stereotyp, konflikt. společnost po Hilsneriádě (D. L u t h e r)..... 238
- M. Vrzgulová (ed.): Videli sme holokaust (Z. V a n o v i č o v á)..... 239
- Neničte archivy! Současné metody dokumentace lidové kultury a digitalizace získaného materiálu či údajů o něm (D. B e l k o).... 240
- Z. Profantová (ed.): Slavistická folkloristika na rázcestí, Etnologické štúdie 10 (M. B o - c a n o v á)..... 242
- M. Babál: Drevená dedina Vlkolínec (P. S l a v k o v s k ý)..... 243
- A. Halíková: Milča Eremiášová / Řeč krajky – The Language of Lace – Die Sprache der Spitze (J. Z a j o n c)..... 244

CONTENTS

STUDIES

H a u k a n e s, H.– P i n e, F.: Ritual and everyday consumption practices in the Czech and Polish countryside: conceiving modernity through changing food regimes... 103

D a n g l o v á, O.: Decollectivisation and the Strategy for Survival of Post-Socialist Agricultural Cooperative Farms..... 122

B u ž e k o v á, T.: Cognitive Aspects of Coexistence of Christian and Folk Beliefs: Interpretations of Misfortune in Slovak Rural Folk Tales..... 140

DISCUSSION

K r e k o v i č o v á, E.; K i l i á n o v á, G. Ad: Elschek, O.: Ethnological Reflections on Conceptions and Stereotypes 163

MATERIALS

P a v u k o v á, S.: Traditions, Changes and Inovations of Food in Horehronie Region... 172

K o v á č – A d a m o v, M.: About what the Lion is silent. Battle near Vozokany in Folk Memory of Kňazice and Opatovce nad Žitavou..... 186

NEWS-HORIZONS-GLOSSARY

In Memory of doc. PhDr. Mária (Máša) Dubayová, CSc (V. F e g l o v á)..... 192

Jubilee of Prof. PhDr. Ján Komorovský, CSc. (M. K o v á č, T. P o d o l i n s k á)... 195

Jubilee of Stanislav Dúžek (B. G a r a j)..... 200

PhDr. Zora Vanovičová (E. K r e k o v i - č o v á)..... 207

VIIth International Festival of Lace Lepoglavla 2003 (J. Z a j o n c)..... 211

30. Etnomuzicological seminar (B. G a r a j) 213

„Don't damage archives!“ – 19th symposium in Strážnica (J. Z a j o n c)..... 215

Historical Anthropology 2004 (L. K u d l á - č e k)..... 218

Polish Exhibition about Romany People (I. T h u r z o)..... 220

Workshop “Oral history. Interview as Quali- tative Interdisciplinary Method.“ Project

“Political Elites and Disent during so called Normalisation Period. Autobiographical interview.” (L. S e g ŕ o v á)..... 222

BOOKREVIEWS-ANNOTATIONS

**KOGNITÍVNE ASPEKTY KOEXISTENCIE KREŠŤANSKÝCH A
POVEROVÝCH PREDSTÁV
(NA PRÍKLADE VYSVETLENIA NEGATÍVNYCH UDALOSTÍ
V SLOVENSKÝCH POVEROVÝCH ROZPRÁVANIACH)**

TATIANA BUŽEKOVÁ

*RNDr. Tatiana Bužeková, Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813
64 Bratislava, Slovakia, e-mail: buzekovatana@hotmail.com*

The article aims to explore the possibility of coexistence of two sets of beliefs - Christian beliefs and folk beliefs - on the individual level. The author examines folk stories, containing supernatural non-Christian concepts and expressing attitudes of informants. Since the paper focuses on mental attitudes of persons towards certain cultural representations, the author has chosen theoretical background of cognitive anthropology, dealing with relations between human mind and culture. The theories of anthropologists Dan Sperber and Pascal Boyer, which are particularly useful for tackling problems concerning supernatural concepts, are presented in relation to Slovak supernatural folk tales.

Kľúčové slová: kognitívna antropológia, poverové predstavy, ľudové rozprávania, kresťanská doktrína, vysvetlenia nešťastí

Key words: cognitive anthropology, supernatural beliefs, folk tales, Christian doctrine, interpretations of misfortune

Úvod

Pod pojmom „konfesia“ zvyčajne rozumieme „vierovyznanie“ alebo „presvedčenie“, najčastejšie vyznanie náboženskej doktríny. Z toho, že sa osoba hlási k určitej konfesii, by malo vyplývať, že vyznáva len doktríny príslušného náboženského systému a neakceptuje idey, ktoré nie sú s ním kompatibilné. V skutočnosti sa však neustále stretávame s opačnou situáciou: nielenže každý väčší náboženský systém predstavuje zmes heterogénnych elementov, ale v mnohých prípadoch náboženské presvedčenie nebráni jednotlivcom pri držiať sa názorov, ktoré sú z hľadiska ich náboženskej doktríny prinajmenšom pochybné.

Na slovenskom vidieku, kde sa obyvatelia hlásia prevažne ku kresťanstvu, nachádzame podobnú situáciu v existencii takzvaných povier. Definície povier sú nepresné, čo zdôrazňuje napríklad aj *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*: publikácia rozlišuje vedecké hľadisko, postoj príslušníkov oficiálneho kultu, etnologické hľadisko a hľadisko vedeckého poznania, pričom všetky uvedené definície sú rozličné (*Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska II*. 1995: 68). Majú však jednu spoločnú črtu: všetky predpokladajú, že aspoň niektorí nositelia ľudovej tradície, ktorej súčasťou povery sú, veria v jej platnosť. Práve viera totiž má byť vysvetlením, prečo elementy starších náboženských predstáv, za ktoré sa povery považujú, prežili po boku kresťanstva. Avšak samo toto tvrdenie potrebuje vysvetlenie: ako mohla viera v isté bytosti alebo v účinnosť magických praktík pretrvať takú dlhú dobu napriek úsiliu kresťanskej cirkvi? Zatiaľ čo niektoré povery sú vo vzťahu ku kresťanskej tradícii viac-menej neutrálne, viaceré ďalšie sa nachádzajú v protiklade k základným kresťanským myšlienkam.

Vezmime ako príklad rozšírenú predstavu o návrate zomrelého v krátkom intervale po smrti a zvyk nechávať preňho vodu alebo aj jedlo. Vzniká otázka: ak si veriaci kresťan pri tomto konaní uvedomuje, že sa mŕtvy podľa kresťanských predstáv môže vrátiť až v deň Posledného súdu, ako je vôbec možné, že koná v rozpore so svojou vierou - samozrejme za predpokladu, že je duševne zdravý? Ak si to neuvedomuje, v akom zmysle môžeme hovoriť, že je veriacim kresťanom - veď by mal poznať aspoň základné kresťanské idey, ktoré sa k nemu regulárne dostávajú prostredníctvom kázní?

Ani v prípade zvykov, ani v prípade poverových rozprávání, samozrejme, postoje ľudí nemusia jednoznačne znamenať vieru, ale tvoria širokú paletu názorov od pohrdania, posmechu a ľahostajnosti až po úplné prijatie. Tým viac je na mieste otázka, do akej miery môžeme hovoriť o prežívaní starších predstáv „na základe viery“.

Otázku „čo vlastne znamená náboženská viera (presvedčenie)?“ C. Geertz označuje za jeden z najzložitejších problémov pri pokusoch uskutočniť antropologické analýzy náboženstva (GEERTZ 2000: 127). Cieľom tohto príspevku, pravdaže, nie je ambiciózna úloha objasniť povahu náboženskej viery, ale zamyslenie sa nad otázkou: v akom zmysle obyvatelia slovenského vidieka veria alebo neveria poverovým rozpráváním a do akej miery si uvedomujú ich nekonzistentnosť s vlastným vierovyznaním?

Otázky súvisiace s presvedčeniami a postojmi ľudí v danom kultúrnom kontexte sú predmetom štúdia kognitívnej antropológie, zaoberajúcej sa vzťahom medzi ľudským myslením a kultúrou. V tomto príspevku sa pokúsím o stručný výklad teórií kognitívnej antropológie, patriacich do naturalistického programu tejto disciplíny, a o ilustráciu týchto teoretických východísk na príklade slovenských poverových rozprávání, predstavujúcich vysvetlenie rozličných negatívnych udalostí v nadprirodzených termínoch. Materiál, použitý v tejto štúdii pochádza z religionistických výskumov ľudovej viery na západnom a strednom Slovensku, ktorých som sa zúčastnila v rokoch 1998 – 2000, a taktiež z výskumu poverových rozprávání, ktorý realizujem na západnom Slovensku od roku 2001 do súčasnosti v rámci svojej doktorandskej práce.

Prvú časť môjho príspevku venujem stručnému prehľadu doterajších smerov výskumu poverových rozprávání na Slovensku. V ďalšom výklade sa pokúsím priblížiť východiská širšej koncepcie kognitívneho antropológa Dana Sperbera a kognitívnu teóriu náboženstva Pascala Boyera, ktoré podľa môjho názoru predstavujú vhodný nástroj na skúmanie nadprirodzených predstáv a postojov ľudí k nim.

Výskum poverových rozprávání

Povery sa zaznamenávali počínajúc obdobím národného obrodenia ako súčasť širších oblastí ľudovej tradície. V priebehu 19. a 20. storočia sa etnológom podarilo zhromaždiť množstvo materiálu z rôznych oblastí Slovenska. Donedávna povery skúmali na jednej strane etnografi a etnológovia v rámci ľudových zvykov a na druhej strane folkloristi ako súčasť ústnej ľudovej tradície.

V rámci ľudových zvykov sa povery delili na ďalšie kategórie: ľudová mágia (agrárna, ľubostná, záškodnícka a pod.), súčasť výročných obradov (vianočných, veľkonočných atď.) a obradov životného cyklu (narodenie, krst, svadba, pohreb atď.). Vo väčšine prípadov sa poverové zvyky interpretovali ako pozostatky archaického slovanského náboženstva, ktorých význam už zanikol alebo sa transformoval. V *Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska* sa napríklad termín „povery“ uvádza ako „tradíciou fixované nepresné označenie pre súhrn predkresťanských predstáv a úkonov prežívajúcich v ľudovom náboženstve na základe viery“ (Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska II. 1995: 68).

Folkloristika skúmala poverové rozprávania (nazývané aj démonologické poviedky alebo povesti) ako súčasť ľudovej prózy, konkrétnejšie ako druh povestí. V skoršom období osvietení spisovatelia a učitelia považovali boj proti poverám za nevyhnutnú súčasť šírenia osvety. V dôsledku toho mnohé publikácie tohto obdobia (vrátane kalendárov, vydávaných pre ľud) môžu slúžiť ako prameň skúmania poverových predstáv.¹ V polovici 19. storočia štúrovci uskutočnili organizované zbery rozprávok a povestí, ktoré vyvrcholili dielom Pavla Dobšinského, považovaným za klasický reprezentatívny súbor slovenskej ľudovej prózy. Zatiaľ čo sa v staršom období osvietení vzdelanci snažili racionálne vyvrátiť povery, generácia štúrovcov venovala pozornosť predovšetkým rozprávkam (ktoré často obsahovali poverové látky). V interpretácii rozprávok dominoval smer mytologickej školy, vychádzajúci z romantického národopisu. Pre tento smer bola charakteristická idea príbuznosti rozprávok všetkých indoeurópskych národov, majúcich základ v spoločnej mytológii.² Najvýznamnejšími príkladmi v tomto smere sú práce J. Kollára a P. Dobšinského,³ ktorí sa na základe folklórneho materiálu snažili o rekonštrukciu slovanského panteónu. Tieto snahy však nemali dostatočné opodstatnenie v dostupnom materiáli a skôr odradili neskorších bádateľov od skúmania v tomto smere.

Zatiaľ čo vo svete sa mytologický smer rozvíja aj v súčasnosti,⁴ slovenská folkloristika sa v 20. storočí uberala inou cestou. Významnou etapou bola zberateľská akcia pod vedením F. Wollmanna, ktorej výsledkom bola najväčšia zbierka ľudovej prózy zo všetkých častí Slovenska.⁵ Od polovice 30. rokov sa pod vplyvom prác P. Bogatyriova začala aplikovať teória funkčného štrukturalizmu, ktorú rozpracoval najmä A. Melicherčík. Na tento teoretický smer v 60. a 70. rokoch nadviazali práce z oblasti systémového prístupu (LEŠČÁK 1991, KREKOVIČOVÁ 1989). V období po druhej svetovej vojne k teoretickému rozpracovaniu otázok, týkajúcich sa žánrovej skladby ľudovej prózy, prispela najmä M. Kolečányi-Kosová (KOLEČÁNYI-KOSOVÁ 1958, 1972 a,b). Od polovice 60. rokov sa folkloristika orientovala na štúdium folklóru ako živého fenoménu v prirodzenom prostredí. V tomto smere bola rozpracovaná ekologická (kontextuálna) metóda. Neskôr sa uplatňovali semiotické prístupy, teórie komunikácie a teórie textu.⁶ Veľa pozornosti sa venovalo prozaickým žánrom.⁷ V posledných dvoch desaťročiach sa slovenská folkloristika venuje vzťahu folklóru, folklorizmu, identity a sociálnej pamäti.⁸ Čoraz väčšiu úlohu zohráva tiež komplementarita folkloristických prác v širšom európskom rámci a využitie metód historickej antropológie (KILIÁNOVÁ 2000).

Poverovým rozprávami teda vo folkloristike zatiaľ bola venovaná pozornosť len v rámci širších okruhov ľudovej prózy. Prítom tieto rozprávania tvoria špecifickú časť ústnej ľudovej tradície: sú totiž priamo spojené so zvykmi a ľudovou vierou. Z tohto dôvodu sa v posledných rokoch poverové rozprávania skúmajú z religionistického hľadiska (KOMOROVSKÝ 2000, KOVÁČ 1999 a, b). Ich religionistická interpretácia sa nachádza v súlade s dielom M. Eliadeho, pre ktorého zvláštna kategória „ľudového náboženstva“ znamenala „kontinuitu archaických mytologicko-náboženských štruktúr vo vierach národov kresťanskej Európy“ a „folklórne revalorizácie pradávneho náboženského dedičstva“ (ELIADE 1998: 42).

Z hľadiska súčasnej antropológie taká interpretácia môže byť zaradená do dominantného smeru, nazývaného symbolicko-systémový prístup. Tento prístup spočíva na predpoklade, že náboženské predstavy tvoria pre veriacich symbolický systém: veriaci sa naň nevedome, ale niekedy aj vedome odvolávajú v každodennom živote. Povery sú z tohto hľadiska súčasťou systému ľudovej viery, ktorý nie je totožný so staroslovanským náboženským systémom, ale je výsledkom jeho transformácie a splynutia s kresťanstvom. Avšak existencia podobného systému v mysli jednotlivca zďaleka nie je dokázaným faktom. Ako protiargument môže slúžiť nekonzistentnosť poverových rozprávání s kresťanskou doktrínou, a tiež nejednoznačnosť postojov rozprávačov k tej alebo inej poverovej predstave.

Postoj rozprávača k rozprávaniu je dôležitým momentom pri skúmaní ľudovej prózy. Služi napríklad ako kritérium klasifikácie folklórnych žánrov na rozprávkové a nerozprávkové. Avšak problémom, súvisiacim s postojom rozprávača k poverovým rozpráváním, v domácej odbornej literatúre zatiaľ nebola venovaná špeciálna pozornosť, zrejme i z toho dôvodu, že patria skôr do oblasti psychológie. V zahraničnej folkloristike je v tomto smere aktuálny prístup, ktorý sa sústreďuje na špecifickú skúsenosť rozprávača („experience-centered“ approach) (pozri BENNET 1999). V rámci tohto prístupu sa skúma, ako individuálna skúsenosť nadobúda formu tradičného rozprávania. Postoj rozprávača k rozprávaniu je určený práve jeho špecifickou skúsenosťou, ktorú interpretuje vo svojom kultúrnom kontexte.

Ak by sme uplatnili tento prístup pri skúmaní povier, zostali by nezodpovedané viaceré otázky. Čo napríklad s tými ľuďmi, ktorí takúto špecifickú skúsenosť nemajú, a predsa veria v isté udalosti alebo o nich jednoducho rozprávajú? Ako vysvetliť to, že sa podobná špecifická skúsenosť neinterpretuje vždy v termínoch kresťanstva - veď kresťanská tradícia tvorí jednu z hlavných zložiek slovenského kultúrneho kontextu? A ako postupovať v prípade zvykov, s ktorými sú poverové predstavy tesne prepojené - ich dodržiavanie totiž nemusí byť spojené so žiadnou špecifickou skúsenosťou, dokonca ani s vierou?

Riešenie problémov, spojených s presvedčeniami ľudí v danom kultúrnom kontexte, môže poskytnúť kognitívna antropológia, ktorá sa zaoberá vzťahom medzi ľudským myslením a kultúrou. Na Slovensku sa táto disciplína začala rozvíjať len v posledných rokoch a jej pole skúmania tvoria i poverové predstavy (pozri napr. KANOVSKÝ 1999, 2002).

Naturalistický program kognitívnej antropológie

Základná myšlienka kognitívnej antropológie – vzájomná podmienenosť a vzájomné pôsobenie kultúry a myslenia – je zrejmá najmä z pohľadu evolučnej psychológie, ktorá sa snaží vytvoriť koherentný model ľudského myslenia, konzistentný s biologickými faktami a etnografickými údajmi. Teória kognitívneho antropológa Dana Sperbera, ktorú nazýva „epidemiológia reprezentácií“ (SPERBER 1996), predstavuje široký naturalistický program,

v ktorom sa kultúrne javy skúmajú z perspektívy evolučnej psychológie. Základným predpokladom evolučnej psychológie je existencia univerzálnych vlastností ľudského myslenia, ktoré sa však neprejavujú na úrovni kultúrnych javov, ale na úrovni evolučne vyvinutých psychologických mechanizmov. Ďalšou základnou premisou je tvrdenie, že tieto mechanizmy sú adaptáciami, t. j. vznikli v dôsledku prirodzeného výberu. Ich podoba sa ustálila v čase pleistocénu, keď ľudia boli lovcami a zberačmi, a teda vo všeobecnosti nemusia mať priamy vzťah k súčasnému spôsobu života (COSMIDES, TOOBY a BARKOW 1992).

V termínoch Sperberovej koncepcie sa akýkoľvek kultúrny fenomén môže analyzovať ako súbor reprezentácií dvoch druhov - mentálnych reprezentácií (napríklad presvedčení, intencií, preferencií) a verejných reprezentácií (ako signály, vety, texty, obrazy a pod.). Kultúrne reprezentácie v koncepcii Sperbera sa teda nechápu ako javy, vonkajšie voči jednotlivcom, ale predstavujú výsledok *interakcie* medzi vonkajšími - verejnými - reprezentáciami a reprezentáciami vnútornými - mentálnymi. Každá mentálna reprezentácia je interpretáciou verejnej, zatiaľ čo verejné reprezentácie sú vyjadreniami mentálnych. Vysvetlenie kultúrnej reprezentácie musí brať do úvahy tak stav jednotlivcov, ako aj prostredie, ktoré sa môže meniť v dôsledku konania ľudí.

Cieľom koncepcie epidemiológie reprezentácií je „pokúsiť sa vysvetliť kultúrne makro-fenomény ako kumulatívne efekty dvoch typov mikro-mechanizmov: individuálnych mechanizmov, ktorých výsledkom je formovanie a transformácia mentálnych reprezentácií a interindividuálnych mechanizmov, ktoré menia prostredie a ktorých výsledkom je transmisia reprezentácií“ (SPERBER 1996: 50), teda snaha poskytnúť naturalistické a mechanické vysvetlenie procesov šírenia predstáv. Znamená to, že komplexný proces sa analyzuje ako výsledok elementárnejších procesov a tieto elementárne procesy sa sami môžu analyzovať ďalej až na úroveň, keď sa ich materiálny charakter stáva úplne evidentným (SPERBER 1997: 123-136). Sperber pritom zdôrazňuje, že niečo také, ako všeobecná teória distribúcie reprezentácií neexistuje: každý konkrétny fenomén potrebuje špecifické vysvetlenie, pretože zahŕňa prácu rozličných mikro-mechanizmov (podobne ako sa epidémie rozličných chorôb šíria rôznymi spôsobmi – odtiaľ pochádza aj názov jeho koncepcie).

Vysvetlenie existencie poverových predstáv a praktík u kresťanského obyvateľstva z pohľadu epidemiológie reprezentácií zahrňuje skúmanie v dvoch smeroch. Na jednej strane sú to otázky, súvisiace s nadobúdaním náboženských predstáv na úrovni jednotlivca a na druhej strane otázky, súvisiace s ich transmisiou. Pri skúmaní je teda dôležité brať do úvahy tak psychologické, ako i ekologické faktory v ich vzájomnej súvislosti.

Predovšetkým je dôležité určiť, aké konkrétne faktory vedú jednotlivca k tomu, že prezentuje svoje presvedčenie vo forme verejnej reprezentácie - v našom prípade rozprávania alebo zvykov. Keďže sa rozličné poverové a náboženské predstavy vzťahujú k rozličným situáciám a predpokladajú pôsobenie odlišných psychologických a ekologických faktorov, obmedzila som svoj výskum na konkrétny problém - vysvetlenie negatívnych udalostí pomocou nadprirodzených termínov.

Používanie nadprirodzených konceptov pri vysvetlení nešťastia - chorôb, náhlej smrti, úrazov, prírodných katakliziem atď. - má podľa poznatkov kognitívnych vied príčinu v tom, že naše myslenie reprezentuje udalosti v svojom prostredí určitým spôsobom. Vysvetlenie týchto myšlienkových procesov poskytuje teória francúzskeho antropológa Pascala Boyera, ktorá vznikla v rámci širšej teórie doménovej špecifickosti ľudského myslenia. Koncepcia Boyera sa zaoberá vlastnosťami mentálnych reprezentácií nadprirodzených konceptov a spôsobom, akým sa tieto reprezentácie šíria v danej populácii.

Modularita ľudského myslenia

Väčšina prác z oblasti kognitívnych vied sa zaoberá spôsobom, akým ľudské myslenie spracováva informáciu z prostredia. Jednou z teórií, ktoré vysvetľujú fungovanie našej mysle, je „modularita“ (*modularity*) alebo „doménová špecifickosť“ (*domain specificity*). Podľa tejto koncepcie ľudské myslenie nepredstavuje univerzálny systém riešenia otázok akéhokoľvek druhu, ale pozostáva z rozličných podsystémov, z ktorých každý rieši špecifickú úlohu. Výsledky z oblasti vývinovej psychológie, lingvistiky a evolučnej teórie podporujú túto tézu. Každá špecifická mentálna štruktúra poskytuje základ pre riešenie opakujúcich sa komplexných problémov v prostredí, či už kognitívnych alebo praktických. Skladá sa z vnemových a inferenčných procesov, ktoré sú z väčšej časti nevedomé. Práce, zaoberajúce sa modularitou myslenia, skúmajú povahu a rozsah špecifických mentálnych kompetencií alebo dispozícií, ich pôvod z hľadiska evolúcie, ich úlohu v kognitívnom vývoji jednotlivca a efekt ich pôsobenia v kultúre.⁹

Najdôležitejšie doménovo-špecifické kompetencie sa vyvinuli v dôsledku adaptácie na prostredie a sú vlastné mysleniu každého človeka nezávisle od toho, ku ktorej kultúre patrí, i keď sa môžu prejavovať rozličným spôsobom. Ďalšie kompetencie predstavujú takzvané expertízy: vyvinuli sa v dôsledku častého opakovania istej činnosti, ktorá je sociálne podmienená a špecifická pre danú kultúru. Ich príkladom môže byť hra v šachy alebo písanie (pozri napr. SPERBER a HIRSHFELD 1999).

Naše bežné vnímanie objektov a naše intuitívne očakávania, ako sa objekt bude správať, sú založené na fungovaní intuitívnej ontológie, ktorá pozostáva z troch rozdielnych inferenčných systémov. V kognitívnej psychológii sa tieto systémy označujú ako naivná fyzika, naivná biológia a naivná psychológia. Predstavujú akési malé „teórie“ o rôznych aspektoch ontologických kategórií: naše poznatky o svete sú usporiadané myslením v podobe implicitných princípov, vzťahujúcich sa k rozličným aspektom skutočnosti. Existencia špecializovaných myšlienkových mechanizmov, spracovávajúcich informáciu o ľuďoch a o sociálnych vzťahoch - takzvanej „intuitívnej psychológie“ alebo „teórie mysle“ - je zvlášť dôležitým momentom pri skúmaní ľudskej spoločnosti. Konkrétna podoba tohto zložitého systému a jeho „evolučná minulosť“ je v súčasnosti predmetom živej diskusie v kognitívnych vedách a neuropsychológii (pozri ADOLPHS 2003).

Ľudská myseľ teda nie je niečo ako „tabula rasa“, ktorá sa zaplňa kultúrnym vstupom a výchovou (implicitný predpoklad väčšiny antropologických teórií). Má evolučne vyvinuté mechanizmy, ktoré vplyvajú na formu a rozsah osvojovaných predstáv. Keďže sú tieto mechanizmy rozličné, osvojovanie kultúry nie je naplňaním „prázdnej nádoby“, ale zložitým procesom organizácie informácie podľa istých princípov, ktorý môže výrazne ovplyvňovať formu kultúrnych javov (ATRAN a SPERBER 1991).

Anti-intuitívne predstavy a postoje voči nim

Každá predstava, náboženská či iná, je z pohľadu kognitívnych vied mentálnou reprezentáciou. Kognitívna teória náboženstva sa zaoberá špecifickým druhom mentálnych reprezentácií, ktorým sú náboženské predstavy. Jednou z koncepcií, ktoré vysvetľujú nadobúdanie a šírenie náboženských predstáv, je teória P. Boyera (BOYER 1991, 1994, 1996, 1998, 2001). Podľa tohto bádateľa náboženské reprezentácie nie sú výsledkom prekrútenia alebo porušenia racionality, každodenných konceptov alebo známych myšlienok. Sú porušením veľmi špecifických a veľmi limitovaných zdrojov informácie - intuitívnej ontológie (podrobnejšie pozri BOYER 2001: 57-87, KANOVSKÝ 2002: 60-61, BUŽEKOVÁ 2001-2002: 52-53).

I keď porušenia intuitívnej ontológie znamenajú, že nadprirodzené predstavy určitým spôsobom odporujú nášmu bežnému obrazu reality, postoj ľudí voči nim pravdaže nemusia byť záporné. V tomto príspevku sa nebudem špeciálne venovať Sperberovej teórii, predmetom ktorej sú postoj ľudí ku kultúrnym reprezentáciám vrátane náboženských konceptov (podrobnejší výklad pozri SPERBER 1996: 85-97, BUŽEKOVÁ 2003). V krátkosti spomeniem, že z hľadiska jeho koncepcie poverové a náboženské predstavy patria k reflektovaným mentálnym reprezentáciám. Postoje jednotlivca v tomto prípade môžu tvoriť celú paletu názorov; nedajú sa teda jednoznačne zhodnotiť ako viera alebo ne-viera. Akceptovanie alebo neakceptovanie informácie o nadprirodzených konceptoch je určené predovšetkým tým, do akej miery je zdroj informácie o nich dôveryhodný.

Počas svojho výskumu som zistila, že postoj rozprávačov k poverovým predstavám boli naozaj odlišné a nedali sa charakterizovať jednoznačne ako prijatie alebo odmietnutie. Mohli byť neutrálne, nerozhodné, súhlasné a odmietavé, a to nielen u rozličných ľudí, ale aj v prípade jednej osoby. Na ilustráciu takých rozdielnych postojov som vybrala výpovede jednej respondentky staršieho veku, ktorá dobre poznala ľudovú tradíciu (od svojich ôsmich rokov bola členkou miestneho folklórneho súboru) a sama seba charakterizovala ako nábožnú a hlboko veriacu osobu.

Aj o vílach. že kej sa stalo, že niektorá dievka umrela v ohláškach, keď sa už mala vydávať, no tak že keď duša odišla, že stala sa z nej víla potom. No a takže aj týchto víl bolo aj viacej, to boli lesné panny, a kej chalani chójili na vohľady, cez polnoc nemali ísť cez jednu lúčinu, bola krásna, veľká lúčina, že tam víly tancúvali. Lebo že kej ten chalan taje išiel, takže ho zobrali do tanca a musel s nimi tancovať a na smrť ho utancovali. Na druhý deň, keď hájnik išiel tadiaľ, že ho našiel. Nebol mŕtvy, ale že spal, unavený, unavený, že aj dva-tri dni z toho ležal. No a rozprával, že sa dostal vílam do rúk a už vyprával, jaké boli, mali biele šaty, nohy mali bosé, venčeky mali na hlavách, a že teda strašne tancovali. A vzali ho medzi seba a ho utancovali. Tak o vílach len asi toľko.

Ja som ze svojej skúsenosti, ja som mala brata... Môj brat bol taký... tiež dosť zbožný, ale za komunizmu musel byť ateista. Lebo mal funkciu, bol predseda na Jednote, tak musel byť ateista. No a raz sme boli, aj ja už vydatá, aj on oženený, u mamy na návšteve u mojej, a večer. No a naraz on sa díva do okna a povedá: ale ja tam vidím babku! A tak oblednul: zjavila sa mi v okne! A tak sa už zúfalo oblednul. Ale ja povedám: ale kde? No v okne, ve dverách, jako na dverách je, bolo stredné okno. Ja som sa išla dívať...: ja tam nič nevidím. No isto som tam videl babku v plachetke, jako sa nazierala do našej kuchyne. No a potom ve dne naši tam išli a to bolo tedy, bolo asi deväť hodín večer, osem lebo deväť, už presne si nepamätám, a naši tam išli, oco, a akurát vtedy zomrela. A že uvidel jej podobu v ten čas, keď zomierala.

A to, ozaj, aj nielen malé bábätko, ale aj takto už aj do školy ktorí chójili, kej bolo niekeré pekné, a že taká s tými uhrančivými očma sa na nich zahľadela, tak mu bývalo zle. No, čo sa (smiech), čo sa podľa vás s tým robilo. Tak prv než išlo spať večer, jako boli kroje, tuná bola sukne, na tom bola, pravda, záponka, takto záponku si podvihla a prednú polku, sukňu mu poutierala celú tvár. Preč tý oči, z očí v oči preč tý oči – pri tom povedala. A s tú sukňu mu poutierala tú tvár a takže potom zaspalo a mu nebolo nič. A spalo, tý oči bez toho, že by sa neliečelo, teda tú neutierala ho tú prednú polku, lebo ešte aj vedzeli, ale to už je (smiech) smiešne, že aj nacikať na ruku, aj že tým močom ho umyla. A tak, že keď to

zaspalo, že tak potom bolo aj tri-štyri dni choré, také nie ve svej... Bez tohoto lieku. A že kej toto spraveli, tak mu nebolo nič. Vstalo zdravé. To boli také povery, no. Ja teda som tomu neverela, ani moja mama nie, mala nás devať detí a nikdy také prostriedky nepoužívala.

(K. K., 79 r., ev., ž, ZS, 1998)

Uvedené výpovede svedčia predovšetkým o tom, akú dôležitú úlohu hrá v posudzovaní poverových predstáv postoj hodnoverných osôb. Prikláňanie alebo odmietnutie rozprávačky v dvoch prípadoch bolo zjavne ovplyvnené postojom takej osoby: v rozprávaní o úkaze zomrelej dôverou voči skúsenosti brata a v rozprávaní o urieknutí postojom matky. V ďalšom rozprávaní od tej istej rozprávačky (neuvádzam ho kvôli zdĺhavosti) dôveryhodnou osobou bol farár, ktorému sa zosnulý zjavil po smrti, aby sa mu poďakoval za pohreb (rozprávačka to počula od samého farára).

Ďalším významným momentom môže byť osobná skúsenosť, ktorá sa dodatočne interpretuje v súlade s rozšírenými predstavami. Postoj rozprávačky mohol byť ovplyvnený osobnou skúsenosťou i v prípade predstáv toho istého druhu, napríklad predstáv o znameniach:

Sú to povery. Že mačka kej prejde, kej človek ide niekam, bud' na návštevu lebo na cestu, že aby sa radšej vrátil a že chvíľu počkal (smiech), aby niekto tade prešiel. Lebo keď čierna mačka prebehne cez cestu, to že je istá smola.

Aj skúsenosť, aj... Kuvík že keď príde do dvora a zakuvíka, z toho domu ktosi umre. Raz večer išli sme do družstva dojičky dojiť. Tri sme išli popredu a dve išli za nami a tak sme sa spolu vyprávali. My sme boli taký dobrý kus vpredu od nich. A naraz nadletel kuvík a zakuvíkal zrovna nad Zuzkou Šidlíkovou. A tri razy zakuvíkal a nad ňú letel. A hovoríme si, a čo zas, ktosi v družstve umre lebo čo. No tak sme sa tam o tom povyprávali, po dojení sme šli domov, na druhý deň ráno ideme dojiť a Zuzka Šidlíková povedá: no ten kuvík zrovna nade mňa nadlecel, jako kebych mala ja umrieť. Prišla z družstva a že bola strašne unavená, lebo ráno sme už o štvrtej chodili dojiť. Manžel jej povedal, lahni si, za chvíľku ja, kej bude tak šesť sedem hodín, ja ca potom obudzím. No a za chvíľu išiel budiť, že hej, doniasel mlieko prevarené, a ona už bola mŕtva, dostala porážku. Ale ani nám nič nepovedala večer, že by jej čosi bolo, ešte si posmech z toho spravela, no že nade mňa nadlecel kuvík a že umrem. A mladá žena.

(K. K., 79 r., ev., ž, ZS, 1998)

Dôležitú úlohu hrá aj celková situácia pri rozprávaní, napríklad posudzovanie toho, komu sa rozpráva, ako dôveryhodnej alebo chápacej osoby. Ako ilustráciu uvediem dve výpovede tej istej respondentky o bosorkách. Prvé rozprávanie - s odmietavým postojom voči predstave o bosorkách - sa odohralo na začiatku nášho zoznámenia, keď sa rozprávačka prezentovala ako veriaca kresťanka, ktorá dobre pozná tradíciu, ale vníma ju ako niečo „starodávne“. Druhé som počula po nadviazaní bližšieho kontaktu; postoj rozprávačky bol skôr nerozhodný:

Ešte aj dnes rozprávajú, že je tam niekto, nejaká vedomkyňa, že ty baby, kej chce niekomu porobic, takže idze tam na ten Hrozenkov a ona že potom ukáže v zrkadle tú tvár, kto... teda, takto kej niekto niekomu zle spravil v dedine, že kerá baba to bola. No, ukáže tú tvár v zrkadle. A že ona už podľa toho pozná, kto jej porobil a na koho sa má hnevať. No, ale to bolo len za starodávna. Dneska tomu už ženy neveria, dneska veria v Božiu moc a nie v bosorky.

Áno, že tá ropucha že už to bola bosorka, kej večer prišla do dvora krkac. Som počula, to vyprávali, áno, že mala nohy preklané. To som počula. Že to vraj ona tam išla porobiť do toho dvora.

(K. K., 79 r., ev., ž, ZS, 1998)

Ďalším faktorom môžu byť charakterové vlastnosti respondenta. V danom prípade napríklad rozprávačka mala záľubu v čítaní náboženských kníh a moralizovaní. Hoci bola evanjelického vierovyznania, veľmi tolerantne sa stavala k rozprávaniu o zjavení Panny Márie, ktoré by malo byť z pohľadu evanjelika iracionálne, ale ktoré nieslo jej blízke poslanstvo. Nepovedala priamo, že tomu verí, avšak jej postoj bol skôr súhlasný; okrem toho označila osobu z okolia, ktorej sa Panna Mária údajne zjavila, za dôveryhodnú, a to aj napriek jej povesti „blázna“:

Išla tam aj s mužom sa pozriec, že či už sa majú zemáky kopac, či treba ubierac, a že naraz že tak čosi za ňu zaševlí, ona sa otočí a že vidzela tam prekrásnu pannu, bosú, živú, nie anjela, krídla to nemalo. A že ona sa otočí a naľakala sa. A že: kto to je, kto to je? A podobala sa, celkom sa jej podobala na Máriu, čo je vykreslená na obrázkoch. Že je to Mária. A že jej povedala: „Bujú strašne zlé, ťažké roky, nevráživosť, závisc, nenávisc, túžba po peniazoch, po zbohatnúci, ťažké časy prídu na ľudí, lebo ľudia sa už nevedia modlic. Modlice sa! Nech sa ľudia modlia“. A že ona sa na ňu díva a tak aj jej: „Modlice sa! Bez prestania sa modlice!“ A že vtom to zmizlo. Takéto vidzenie tam mala, na tých Bukovinách. No aj túto to vyprávala ľudom, všelikomu, ale ľudia sa s nej smiali, že jej to haraší, ale však má normálny rozum.

(K. K., 79 r., ev., ž, ZS, 1998)

Uvedené rozprávania ilustrujú ten fakt, že hovoriť jednoznačne o viere alebo neviere v prípade poverových predstáv ako takých sa nedá ani v prípade jednotlivca. Na mieste je skôr hovoriť o postoji ku konkrétnym predstavám, ktorý je ovplyvnený situáciou, v ktorej sa odohráva rozprávanie, a ďalšími faktormi. Najdôležitejším z nich je dôveryhodnosť zdroja informácie, a to nielen v prípade poverových predstáv, ale aj v prípade predstáv, ktoré sú súčasťou náboženského systému.

Kresťanské inštitúcie a ich predstavitelia sú pre veriaceho kresťana autoritou, t. j. v zásade predstavujú dôveryhodný zdroj. Preto informácia o nadprirodzených konceptoch, vychádzajúca z týchto zdrojov, a to nielen ako súčasť doktríny, by mala byť akceptovaná. Príkladom môže byť vyššie spomenuté rozprávanie o zjavení zomrelého, ktoré moja respondentka počula od farára; v tomto prípade, pravdaže, hralo istú úlohu aj to, že farár bol pre rozprávačku dôveryhodnou osobou nielen ako predstaviteľ cirkvi, ale aj ako osoba.

Informácia o nadprirodzených konceptoch, ktorá nevychádza z kresťanských zdrojov, sa spracováva iným spôsobom, pretože sa iným spôsobom šíri. V prípade ľudovej tradície zdrojom takejto informácie sú predovšetkým jednotlivé osoby. Pri implicitnom posúdení jej racionality – a teda akceptovaní alebo neakceptovaní – nehrá úlohu autorita inštitúcie, ale dôveryhodnosť osoby, od ktorej informácia vychádza, postoj dôveryhodných osôb k tejto informácii a prípadná osobná skúsenosť jednotlivca.

Náboženská doktrína a neoficiálne nadprirodzené predstavy (v našom prípade povery) predstavujú dva súbory nadprirodzených predstáv, ktoré sa šíria rozličným spôsobom a ktoré vo všeobecnosti nie sú medzi sebou konzistentné. Podľa koncepcie Sperbera však táto nekonzistentnosť nebráni jednotlivcovi mať kladný postoj voči predstavám rôzneho druhu.

Z jeho teórie totiž vyplýva, že ľudia môžu zastávať viaceré súbory reflektovaných presvedčení bez toho, aby ich navzájom konfrontovali (na rozdiel od intuitívnych presvedčení, ktoré musia byť navzájom konzistentné). V bežnom prípade takéto konfrontovanie nenastáva, pretože sa rozličné súbory predstáv zvyčajne aktivujú v rozličných situáciách. Otázka toho, za akých podmienok nastáva spontánne konfrontovanie dvoch súborov nekonzistentných nadprirodzených predstáv, súvisí s dôležitým pojmom expertízy a tiež so vznikom uceleného systému náboženských predstáv.

Vznik náboženskej doktríny

Podľa poznatkov antropológie náboženské koncepty zd'aleka nie vždy a všade tvoria doktrínu. Tá sa podľa Boyera vytvára len za určitých sociálnych a historických podmienok (BOYER 2001: 265-296). Kľúčovú úlohu pri jej vzniku hrajú dva faktory, ktoré sa navzájom ovplyvňujú: komplexná politika a existencia písma.

Ucelený systém náboženských predstáv súvisí totiž s vytvorením náboženských inštitúcií. Štandardným vysvetlením vzniku náboženských inštitúcií - ponúkaným nimi samotnými - je existencia špecifickej „viery“, vyjadrenej náboženskou doktrínou: inštitúcia vzniká, aby šírila doktrínu a organizovala s ňou spojené náboženské aktivity. Boyer však ukazuje, že oveľa pravdepodobnejším modelom je pravý opak: doktríny vznikajú v dôsledku organizácie náboženskej inštitúcie, ktorej predchádza vytvorenie zvláštnej kategórie „odborníkov“ alebo špecialistov na náboženstvo.

Existencia špecialistov je jednoduchým dôsledkom spolupráce jednotlivcov s rozličnými schopnosťami. Akonáhle sa niektorí ľudia z toho alebo iného dôvodu vnímajú ako schopnejší v istej oblasti pôsobenia (napríklad v styku s nadprirodzenými bytosťami), vytvára sa potenciál pre aspoň minimálnu deľbu práce. V nadprirodzenom kontexte sa schopnejší jednotlivci prezentujú ako osoby so zvláštnymi vlastnosťami, ktoré ich odlišujú od ostatných. Práve vďaka týmto vlastnostiam môžu špecialisti poskytovať „služby“, napríklad liečiť magickými prostriedkami alebo organizovať náboženské rituály.

V lokálnej spoločnosti sa pôsobenie špecialistov obmedzuje na ňu samu. Styk s nadprirodzenými bytosťami tu nemusí byť jedinou činnosťou špecialistov (ako príklad môžu slúžiť sibírski šamani). V spoločnostiach so zložitejšou organizáciou sa dá hovoriť o cechu alebo o kaste náboženských špecialistov, ktorá žije zo služieb a vďaka nim má politický vplyv a moc. Podobne ako iné cechy sa snaží získať kontrolu nad trhom vo svojej oblasti. Náboženské „služby“ sa však podstatne odlišujú od iných ľudských činností: nevyžadujú technické zručnosti a dlhé zaúčanie; okrem toho praktický výsledok ich pôsobenia sa nedá presne zhodnotiť. Tým ľahšie iná skupina špecialistov môže tvrdiť, že práve ona je výnimočne dobrá v styku s nadprirodzenými bytosťami, pri ochrane pred nešťastím a pod. Inými slovami, tým ľahšie iná skupina môže byť schopným konkurentom. To je jedna z príčin javu, známeho z dejín, keď sa náboženské cechy alebo kasty snažia získať maximálny politický vplyv a použiť ho na elimináciu alternatívnych prúdov.

V dostatočne komplexnej spoločnosti sa činnosť náboženského cechu mení na exkluzívne služby, ktoré ponúka len daný cech. Sú odlišné od služieb iných náboženských cechov a ľahko rozpoznateľné podľa špecifických črt. Čo je však dôležité, môžu sa poskytovať akýmkoľvek členom daného cechu. Podobná činnosť vyžaduje koordináciu a presný popis služieb, platný pre všetkých členov cechu. Tento popis musí byť dostatočne abstraktný, aby sa mohol použiť v rozličných prípadoch.

V literárnych spoločnostiach sú prameňom garantovaných právd náboženské texty. Ich používanie vedie k tomu, že služby už nie sú riešením špecifických problémov, ktoré

ponúkajú lokálni špecialisti, ale nadobúdajú formu stabilnej a všeobecnej doktríny. Postavenie lokálnych bohov a duchov postupne zaujímajú abstraktnejší a univerzálnejší bohovia, s ktorými môže komunikovať každý, nielen člen istej komunity. Okrem toho používanie textov postupne posilňuje koherentnosť doktríny. Vzniká náboženský systém spojený s danou skupinou špecialistov, v ktorom jednotlivé koncepty sú:

- *integrované* (navzájom prepojené a poskytujú vzájomné referencie);
- *deduktívne* (pozícia veriacich v rozličných situáciách sa dá odvodiť používaním všeobecných princípov);
- *stabilné* (všetci členovia cechu poskytujú rovnakú informáciu).

Posledná vlastnosť je zvlášť dôležitá pri šírení doktríny: aj tie najzložitejšie koncepty sa postupne stávajú známymi širokým masám prostredníctvom opakovaných kázni a recitácií.

Podľa antropológa Jacka Goodyho (GOODY 1986) gramotnosť vedie k odlišnému kognitívnemu štýlu - mení kognitívne operácie v tom zmysle, že písomný text sa používa ako vonkajšia pamäť. Práve preto sa stáva možnou dlhá a zložitá argumentácia alebo komplexné matematické operácie, ktorých predbežné výsledky sa musia uchovávať. Používanie textu vedie tiež k zapamätaniu rozličných konceptov ako vizuálnych vzorov. Komplexné teológie, rituálne predpisy pre tisíce rozličných situácií, zbierky výrokov mudrcov, veštíeb a morálnych prikázaní - to všetko je teda vedľajším efektom existencie písma.

Oficiálne a neoficiálne nadprirodzené predstavy

Akokoľvek veľký vplyv má v spoločnosti náboženský cech, popri doktríne vždy existujú predstavy a praktiky, ktoré nie sú s ňou v súlade. Túto situáciu, ktorú Boyer nazýva „tragédiou teológa“, poznajú všetky veľké náboženské systémy. Niektoré z nich ju riešia tak, že priznávajú neoficiálnym verziám právo na existenciu: hinduizmus napríklad rozlišuje *shastrik* - doktrínu a *laukik* - lokálne alebo kontextuálne verzie doktríny. Iné náboženstvá, napríklad kresťanstvo a islam, volia cestu neznášanlivosti a prenasledovaní, ktoré nikdy nemôžu byť dokonale účinné. V každom prípade však napätie medzi doktrínou a neoficiálnymi predstavami a praktikami vždy existuje.

Príčinou toho, že ľudia nikdy nie sú teologicky korektní, môže byť existencia dvoch odlišných spôsobov, akými ľudia nadobúdajú náboženské predstavy. Podľa antropológa Harveya Whitehousea (WHITEHOUSE 2000) jedným z nich je *obrazový* spôsob (*imagistic mode*), keď sa konajú dramatické rituály, podnecujúce senzorickú činnosť. Druhý - *doktrinálny* (*doctrinal mode*) - nie je dramatický, ale je koherentný, systematický, s často opakovanými verbálnymi správami. Tieto dva rozličné módy transmisie predstáv v skutočnosti aktivujú rozličné kognitívne procesy, čo nevyhnutne vedie k „oscilácii“ náboženského systému medzi dvomi pólmi. Už Max Weber zdôrazňoval tento jav, keď hovoril o rutinizovanej verzii náboženskej autority s periodickými „zábleskami“ charismatickej alebo revolučnej aktivity (WEBER 1998: 163-195).

Dejiny kresťanstva dobre ilustrujú zdĺhavý historický proces vytvárania náboženskej doktríny. Samotný jeho vznik je príkladom charismatického hnutia, a to mesianistického prúdu vo vnútri židovského náboženského systému. V svojich počiatkoch predstavovalo kresťanstvo voľné združenie rozličných skupín bez výraznej vnútornej diferenciacie; každá mala svoj popis Zjavenia a svoju interpretáciu tohto podstatného článku viery. Tieto popisy neboli vždy podobné, ani interpretácie neboli vždy kompatibilné. Vznik organizovaného cechu špecialistov - diakonov a biskupov - a politický vplyv, ktorý získali, viedli k zložitým konfliktom medzi politickými skupinami, asociovanými s rozličnými interpretáciami

Zjavenia. Postupnosť prvých koncilov mala raz a navždy určit správnu interpretáciu, a tým i základ koherentnej doktríny. Dôsledkom bolo vytváranie stále zložitejších a abstraktnejších náboženských konceptov a ich uvádzanie do súladu. Behom ďalších storočí vnútri kresťanstva - tak západného, ako i východného - vznikali charizmatické prúdy, pričom niektoré z nich sa sformovali do samostatných organizácií s vlastnou doktrínou (príkladom môže byť protestantizmus, ktorý sa ďalej sám štiepil do rozličných smerov).

Podľa Boyera pri spontánnom šírení sa „najúspešnejšie“ nadprirodzené predstavy, t. j. také, ktoré si ľudia zapamätajú najlepšie a odovzdávajú ďalej, bližia ku kognitívnej rovnováhe - aktivujú viaceré inferenčné systémy s najmenším kognitívnym úsilím. Vypracovanie a zdokonaľovanie náboženskej doktríny však vedie k vytvoreniu literárnych - teologických verzií nadprirodzených konceptov, ktoré môžu byť veľmi odlišné od predstáv, blízkych ku kognitívnej rovnováhe. Ich vznik súvisí so zvláštnymi kognitívnymi mechanizmami, ktoré majú len špecialisti, pretože sú v svojej oblasti expertmi: ich myslenie má špecifický mentálny systém na riešenie otázok určitého druhu. Znamená to, že ne-experti (laici) na rozdiel od expertov (teológov) nemajú kognitívne mechanizmy, potrebné napríklad na spontánne overovanie konzistentnosti určitých predstáv s náboženskou doktrínou. Mohli by sme to prirovnať k šachovej hre: pri pohľade na rozohranú partiu osoba, ktorá pozná pravidlá hry, ale nie je expertom, nemôže zhodnotiť všetky možnosti ďalšieho vývoja hry. Expert to však dokáže v relatívne krátkom časovom intervale.

Otázka expertízy patrí k dôležitým problémom kognitívnej antropológie: väčšina ľudských činností totiž vyžaduje prácu špecifických kognitívnych mechanizmov. Expertízy sa neobmedzujú na intelektuálne problémy, podobné šachu alebo náboženským otázkam. Ľudia môžu byť expertmi v najrozličnejších oblastiach: vo varení, písaní, riadení auta alebo (v love rýb či spracovávaní kožušín (pozri napr. BLOCH 1998).

Ne-experti v oblasti náboženskej doktríny majú tendenciu meniť ju – v tom zmysle, že sa snažia urobiť náboženské koncepty konkrétnejšími a praktickejšími alebo pridať ďalšie koncepty, ktoré nie sú súčasťou doktríny, ale riešia partikulárne problémy. Tento proces je nevyhnutný, pretože oficiálne posolstvo musí byť pochopené: ľudské myslenie musí produkovať inferencie, aby toto posolstvo bolo v danej situácii relevantné. Ľudské myslenie totiž *musí* brať do úvahy konkrétne otázky, pretože je dobre dizajnované: sústrediť sa na špecifickú reťaz udalostí môže byť najlepším spôsobom, akým sa môže riešiť podobná situácia v budúcnosti. Všeobecné, abstraktné vysvetlenie udalostí, ktoré väčšinou ponúkajú náboženské doktríny, podobné praktické otázky nerieši. Mentálne konštrukcie teda musia často veľmi odlišným spôsobom dopĺňať fragmentárne oficiálne tvrdenia.

Dejiny kresťanstva sú plné konfrontácií oficiálnych a neoficiálnych náboženských predstáv. Kňazi a teológovia sa neustále museli vyrovnávať s existenciou miestnych praktík, ktoré neboli v súlade s doktrínou. Jedným z možných riešení bolo ich absorbovanie do systému: výrazným príkladom toho je kult svätcov, ktorý postupne vznikol infiltráciou mnohých pohanských predstáv do kresťanstva, vrátane predstáv o predkoch - ochrancoch a prostredníkoch medzi záhrobím a týmto svetom (dodajme, že aj vnútri ortodoxného prúdu kresťanstva existovali dva protichodné názory na kult svätcov, pozri napr. BINSKI 1996: 15-18).

Najčastejšie však čokoľvek bolo mimo náboženského systému, bolo prenasledované. Napriek tomu podobné miestne predstavy a praktiky, ktoré sa na Slovensku označujú ako poverky, existujú dodnes. Proces modifikácie náboženských konceptov je totiž podľa Boyera neustály, pretože ľudia nemajú v hlavách usporiadané náboženské texty, ale reálne myslenie s mechanizmami istého druhu.

Dôležitým momentom koncepcie Boyera je spôsob šírenia oficiálnych a neoficiálnych predstáv v danej populácii. Neoficiálne, v slovenskej terminológii, sa poverové predstavy šíria spontánne: ich distribúcia nepredpokladá špeciálnu inštitúciu. Preto najrozšírejšími poverovými predstavami by mali byť také, ktoré sa blížia ku kognitívnej rovnováhe (KANOVSKÝ 2002). Kresťanské predstavy sa oproti tomu šíria cez náboženské inštitúcie. Ich získavanie prebieha iným spôsobom, a preto predpokladá fungovanie iných kognitívnych mechanizmov. Okrem toho kresťanská výchova sa v prípade bežného jednotlivca ohraničuje školským vyučovaním a rodinnou výchovou. Nezahŕňa teda špecializovanú výučbu: takú majú len špecialisti – kňazi, a najmä teológovia, ktorí sú expertmi v oblasti kresťanskej doktríny, preto majú špecifický kognitívny systém na riešenie otázok určitého druhu.

Vysvetlenie negatívnych udalostí

Možnou námietkou proti nekonzistentnosti náboženských a poverových predstáv na úrovni jednotlivca môže byť ten fakt, že väčšina laikov jednoducho nemusí vedieť o tom, čo presne hovorí kresťanská doktrína o konkrétnych predstavách. Zatiaľ čo víly a vodníci sú v tomto zmysle pomerne jasní (predstavujú nadprirodzené bytosti, takže kresťan by v ne veriť nemal), vzťah cirkvi napríklad k viere v bosorky nikdy nebol jednoznačný (BRIGGS 1996: 187-195). O ďalších javoch sa doktrína ani nemusí vyjadrovať (napríklad o urieknutí). Preto som pre výskum vybrala otázku, na ktorú kresťanská doktrína poskytuje všeobecnú a jednoduchú odpoveď, známu každému veriacemu kresťanovi. Touto otázkou je vysvetlenie významných negatívnych udalostí v živote človeka. Pokúsim sa v krátkosti zhrnúť, prečo podľa Boyera ľudia vôbec používajú takéto nadprirodzené vysvetlenia.

Zahrnutie nadprirodzených konceptov do vysvetlenia nešťastných udalostí podľa Boyera v nijakom prípade neznamená, že ľudia ignorujú prirodzené príčiny. Avšak z hľadiska toho, ako funguje ľudská myseľ, nedostatkom týchto prirodzených - všeobecných vysvetlení je práve ich všeobecnosť: nehovoria nič o partikulárnych aspektoch udalostí, ktoré ľudí zaujímajú predovšetkým. Ako bolo povedané vyššie, ľudské myslenie *musí* produkovať konkrétne otázky typu „Prečo práve toto sa stalo práve mne a práve teraz?“ Ľudská myseľ je totiž „naratívna“: snaží sa reprezentovať udalosti, aj tie triviálne, v termínoch kauzálnych príbehov, kde každá sekvencia udalostí je následkom iných udalostí a sama je príčinou ďalších.¹¹ Ľuďom je tiež vlastné plánovanie: naša myseľ sa stále zapodieva otázkami, čo sa môže stať a čo sa stane, ak urobíme to, a nie niečo iné a pod. Podobné myšlienkové procesy, prebiehajúce v móde „oddelenom“ od reálneho času (*decoupling mode*), môžu predstavovať adaptáciu, ktorá zvýhodnila ľudský druh, pretože mu umožnila oveľa lepšiu kalkuláciu rizika a výhod v porovnaní s inými živočíšnymi druhmi.

Ak teda ľudia pripisujú smrť človeka pôsobeniu nadprirodzených síl, nedeje sa tak preto, že ignorujú jej biologické príčiny - chorobu, ale preto, že si kladú isté „prirodzené“ otázky, ktoré siahajú *za* biologické príčiny. Tieto otázky sú „prirodzené“ preto, že máme myslenie, ktoré reprezentuje udalosti určitým spôsobom. Prečo však je vôbec potrebné zabudovať nadprirodzené koncepty do vysvetlenia udalostí? Túto otázku podľa Boyera možno vysvetliť pomocou ďalšieho antropologického poznatku: nešťastie sa vo väčšine prípadov vysvetľuje prostredníctvom *sociálnych* termínov.

Ľudská myseľ má totiž vlastnosti, ktoré sú nevyhnutné pre život v spoločnosti a ktoré sa vyvinuli ako dôsledok našej existencie ako spoločenských bytostí. Prežitie ľudského druhu bolo možné len vďaka kooperácii a výmene informácií medzi ľuďmi, preto ľudia závisia od informácií o mentálnych stavoch iných ľudí, t. j. od toho, čo iní ľudia vedia a aké majú intencie. V porovnaní s inými živočíšnymi druhmi máme veľmi komplexnú sociálnu inter-

akciu, čiastočne i preto, že máme komplexný mentálny systém, ktorý reprezentuje, čo chcú iní a prečo to chcú. Vďaka nemu významné dobré a zlé udalosti sú v našej myslí reprezentované ako výsledok snahy iných ľudí: naše sociálne prostredie je pre nás zdrojom ochrany, rozličných výhod, ale i nebezpečenstva.

Kedykoľvek sa stane niečo významné, naša myseľ spontánne reprezentuje túto udalosť vo forme „niekto urobil niečo“. Nadprirodzené bytosti podľa Boyera predstavujú vhodných kandidátov na zaplnenie prázdnych miest v tomto „dotazníku“: vďaka svojim anti-intuitívnym vlastnostiam sú relevantné v mnohých situáciách a sú reprezentované naším myslením ako osoby, nachádzajúce sa v interakcii s ľuďmi. Preto sa veľmi často nešťastná alebo šťastná udalosť spontánne vysvetľuje ako výsledok pôsobenia nadprirodzenej moci, vlastnosti ktorej sú v danej situácii relevantné. Samozrejme, nestáva sa to vždy: dôležitým momentom tu môže byť nezvyčajnosť situácie (napríklad náhla smrť) alebo opakovanie istých udalostí.

Akceptovanie alebo neakceptovanie nadprirodzených vysvetlení nešťastia a ich konfrontácia s kresťanským svetonázorom

Podľa teórie Boyera informácia o nadprirodzených konceptoch porušuje intuitívnu ontológiu: jej primárnou charakteristikou je anti-intuitívnosť. Z toho vyplýva, že pri neakceptovaní povery je pre ľudí dôležité predovšetkým to, že nie je v súlade s bežnou skúsenosťou - nie je racionálna z hľadiska intuitívnych presvedčení (nie preto, že protirečí kresťanskému svetonázoru). Ak niekto z mojich respondentov určitej predstave neveril, uvedeným dôvodom bolo vo väčšine prípadov to, že ju nepovažoval za racionálnu. Typickým argumentovaním v tomto prípade nebola kresťanská interpretácia, ale racionálne vysvetlenie:

Koľko rázy tiež išli chlapi, a mesiačik svietil v noci a to tiež bol. A už išiel, pravda, naraz sa obzrel a myslel, že kdosi po ňom ide, utekal, utekal, že kdosi po ňom ide. Prišiel domov celý bez seba. Že ho straší ktosi, a to bol jeho tiež. Takto, no, možno to taká fantázia volajaká sa ondela.

(A. V., 67 r., r.-k., ž, ZS, 2001)

- *Nehovorilo sa niekedy, že bosorka vydojila kravu?*
- *To sa hovorilo, ale potom sa na to prišlo, že kravu, krava, keď napríklad sa behala, že chcela ako mať mladé, však býka potrebovala, tak nemala mlieko.*

(A. B., 70 r., r.-k., ž, SS, 2000)

- *Čo sa hovorilo o úrekoch?*
- *Prišlo zle hádam aj od žalúdka a ľudia mysleli, že jaká moc nad tým a neviem.*

(M. Ch., 83 r., r.-k., ž, ZS, 1998)

- *Ako vedeli pobosorovať?*
- *Vedeli povedať, že mlieko že brala druhej, boli gazdiné, ale to ja tomu som neverila. No potom ona mala vác, od svojich kráv a ona mala vác a tá druhá že mala menej, ale ja som tomu nikdy neverila. Ja som vedela už potom povedať, že kej sa tá kravička lepšie opatrúvala, dala aj vác mliečka. A kej sa na nich tu kravu robili, taháli po tých briežkoch, tak ona nemohla mať tolko. Kej sa narobila... Potom povedali ľudia, že počarila tá druhá. To už na niekeru vedeli povedať, no ale to len tak, potajomne. Ale ja som tomu neverila. Či je to pravda lebo nie...*

(H. Š., 84 r., r.-k., ž, ZS, 1998)

Vráťme sa k prípadom, keď sa udalosť vysvetľuje prostredníctvom nadprirodzených konceptov, ktoré môžu byť súčasťou náboženského systému alebo sa nachádzať mimo neho. Vysvetlenie nešťastia patrí k dôležitým otázkam každého väčšieho náboženstva. Kresťanskí teológovia sa venovali tomuto problému dostatočne dlho, aby vytvorili prepracované koncepcie *teodiceie* (vysvetlenia nedokonalosti sveta alebo prítomnosti zla vo svete). Laikovi, samozrejme, nemusia byť známe ani to, čo napísali teológovia, ani to, akými citátmi z Biblie podporovali svoje tvrdenia. Avšak každý kresťan na otázku „Prečo sa to stalo?“ by mal odpovedať niečo v zmysle „Je to vôľa Božia“ („Boh to tak chcel“, „jedine Boh to vie“ a pod.). Táto odpoveď je veľmi jednoduchá, je z hľadiska doktríny absolútne správna a je dostatočne všeobecná na vysvetlenie akejkoľvek situácie.

Ak má teda veriaci kresťan použiť nadprirodzené koncepty pri vysvetlení nešťastnej udalosti, teologicky korektné by preňho bolo hovoriť o Božej vôli. Vo vzťahu k vlastnému životu by bolo možné hovoriť i o treste za hriechy, ak si je človek nejakých hriechov vedomý. Z teórie Boyera však vyplýva, že každá konkrétna situácia je reprezentovaná ľudským myslením rozlične a aktivuje iné kognitívne procesy. Pre *spontánne* nadprirodzené vysvetlenie nešťastných udalostí ľudia teda pravdepodobne nebudú používať všeobecnú odpoveď, ale rozličné nadprirodzené koncepty, ktoré sú relevantné práve v danej situácii.

Z doterajších výsledkov môjho výskumu vyplýva, že ľudia naozaj väčšinou nespájali menej významné udalosti, napríklad bežné chorobné príznaky, s Božou vôľou. Ak v takýchto prípadoch bolo ponúknuté nejaké vysvetlenie prostredníctvom nadprirodzených konceptov, bolo to zvyčajne urieknutie:

Mňa kedysi uriakol Ferdo Baláš. Som bol mládenec. On býval hore na zákrti. Ale čosi ho asi nebavila tá kázeň. Zíval, sa ti na mňa zíval a mne zostalo zle. Už mi išlo na vracanie. A ja sa dívam takto, reku, kdo na mňa hľadá? A ten Ferdo hľadel ako mula na mňa. Povedám, ty somár sprostý. Ale Ferdo sa otočil hentam, ja som si takto poplúval, pretrel čelo a už bolo dobre. A v kostele!

(E. Ch., 72 r., r.-k., m, ZS, 1998)

To je, tomu dva týždne. Bola som v kostole a bývalo strašne horko, strašne horko. A byla omša. Ja som išla a hádam mi bolo zle, ale mi býva tak zle, jako starému človeku, nedalo by dýchať. A tak. Hlavu mi točilo. Tak, ale som išla, ešte starý mi povedá: nechod' nikde inde, je strašná horúčava, a nechod' tam. Ale čo budem doma, šak prídem, o pol desatej prídem, tak navarím dost'. Tak som išla. A mňa potom ven vyniasol. A potom dcéra sa ma ujala, povedá: neni ste vy určená? Jak by ste boli určená.

(E. P., 67 r., r.-k., ž, ZS, 1998)

Môžeme si všimnúť, že tieto udalosti sa odohrali v kostole. Ich spojenie s kresťanskými predstavami teda bolo takpovediac po ruke. Možné bolo aj prirodzené vysvetlenie, ktoré sa v druhej výpovedi spomína (choroba starého človeka). Avšak v oboch prípadoch bolo preferovaným vysvetlením urieknutie. Rovnako aj v prípade vážnejších udalostí, ako napríklad smrti, šialenstva, alebo pravidelného hynutia dobytku bolo ako vysvetlenie preferované bosoráctvo:

No též sa vyprávalo, že niekdo pobosoruje, že je to pravda. No a niekdo povie, že to pravda neni. Ale jedna babka stará, tá už zomrela. A mala susedu. A ona... no, to sa už potom tak vyprávalo. A ten ded, ten sused chytro umrel. A jeho žena ochorela. No ale ona

to susedka neprešla, ale to prešiel ten sused. No a ony potom v noci tak počítali, že hádam tá druhá susedka pobosorúvala.

(E. P., 67 r., r.-k., ž, ZS, 1998)

A začali, a my sme mali strašne pekný dobytek a... a pekne sme to mávali a... A len nám každý rok nám uhynulo krava, teliatko a vždy nám niečo uhynulo, no, zdechlo. No, zdechlo, sme tu boli a... No a potom nám povedali, keď to stále bolo, každý rok, no, to trvalo hádam aj tri-štyri roky, povedali nám mama: vieš čo, vyhrab si pod nosnicami či nemáte tam čosi. Nuž, a my sme vyhrabali pekne všetko spod nos... vyhádzali, ale sme ništ nenašli. Ale potom nám to nekapalo. Ano, no či to bola pravda, no čo ja viem. Ale potom nám to nekapávalo. Nieкто porobel, no. Nuž, boli ľudia všelijakí, tiež, nebojte sa.

(E. P., 67 r., r.-k., ž, ZS, 1998)

Tá suseda, čo som bola, von mal už prv nejakú známosť, a potom ona, a vzal si druhú. No ale tá musela nejaká porobenina byť, no vona strašne, aj dve deti mali, ale nenávidela toho muža a len nožon, a bola by ho zabila a zabila a furt. Nemohla vubec ništ. To bolo porobené.

(H. V., 80 r., r.-k., ž, SS, 2000)

Ďalšími pojмами, zahrnutými do popisu nešťastných udalostí, najmä smrti, sú predtuchy, znamenia a osud, a to bez vzťahu k Božej vôli:

Áno, osud, a ešte povíme, že kde koho tá smrť čaká, tam mosí dojsť.... Mjela jedínú dcérku (suseda - pozn. T. B.), a ťažko ju mjela, neskoro. Pres leto zmaturovaua, dostala sa dobre v Bratislave do roboty, tam jako Organizácia Spojených Národov, tam sa dostala. A to bylo o tem septembri. Oslavovali Máriu, tady z ulice mjela kamarátku Máriu, a ona štyri, pjet dní do rána oslavovali, a ráno že idú do Čech za chuapci, mjeli prisahu. A tá mama ju nesceua pustit: „Za žádnú cenu nesmiš, nepustím ťa, ste nevyspatí, popijali ste“. - „Však ja nebudem šoférovať“. - „Nevadí, ale môže sa vám niečo stát. Určite sa ti niečo stane“. Stalo sa. Ani nedojeli na miesto v Čechách. Potom sme tam išli na zájazd do tých Čiech. Taký ozrutanský, cesta rovná jak svíca, a zjeli do toho stromu. A tri lebo štyri sa zabili. Tak aj tá mama to asi predvídaua, že... Aby nechodila, ale si spravila dobrú vôľu. No tak povíme, že tam ju to čakalo.

(M. Š., 72 r., r.-k., ž, ZS, 2001)

- Alebo že aj niekdo umre a v noci velice zue spí alebo furt má nejaké tušenie, sa vypraví. Také tento chuapec, co sa včil zabiu, z domu odcházeu, on teda v první rade brau cigarety. Včil ich nechau doma, a mama mu povidala: „A cigarety sis nechau a zapalovač“. - „Však ja už nebudem potrebovať“, povidal. A išieu, druhú mali takú sestru, išieu k nim. Na návštevu a tam zas nechau telefón. Mobil. Ale mjel tam aj popité trošku. A mu tá sestra povidala, že „telefón sis tu nechau, zeber si ho“. - „Ja ho už nebudem potrebovať“. A jel dom, a narazil do stroma a na mieste bol mŕtvy. Či je nejaké tušení, keď povidal, že cigarety nebude potrebovať, ani telefón. No, tak... nevím si to vysvetlit. Ale teda cestu naspátky z teho Jura sa už u doma, sa už blízko doma sa zabil. Co mjel ani snád' sto metru dom. Také tušenia sú. Ale pravda hned si to človek ani neuvedomí, až sa niečo stane, potom si to vysvetľuje. Ten šiesty zmysel neposlucháme.

- Aj vám sa niečo také stalo?

- *Ja velice ten šiesty zmyseu, ale vždycky proti spravím. Vždycky. Aj už si to uvedomím. Ale neposlechnem to. Cítim, a ináč spravím.*

- *A potom si poviete...*

- *„Však sem byla upozornená“. Kolko razy, nemjela bys to, a povím to, ale potom - „byla sis upozornená“.*

(M. Š., 72 r., r.-k., ž, ZS, 2001)

Otázkou je, či v bežnom prípade respondenti nespomínali Boha len preto, že „to sa rozumelo“, teda bolo jasné i bez toho, aby o tom hovorili. Avšak vo väčšine prípadov respondenti nemali prepracované odpovede na priame otázky o súvislosti kresťanských a poverových nadprirodzených konceptov. Reakciou na také otázky bolo prekvapenie alebo nejasná odpoveď, ako napríklad v prípade staršej ženy, ktorej som sa priamo pýtala na postoj a postup farára v určitých prípadoch:

- *O tej bosorke vedel aj pán farár?*

- *(odmlka) ... Jaj, no keď umreli, to byl pán farár P. No ale pohreb mjela normálny, všeko.*

- *Takže on nijako na to nereagoval, na to, čo o nej hovorili?*

- *No, jako že vyháňať zlého ducha, to sem vám ukazovala, ten Vrablec z tej Nitry, ten vyháňal, v nejakých Skačanoch vtedy. A tam že robil od tej Lucie do Vánoc, co sa to, nieco, nejaký predmet, stoličky robia, no. Ale ja to nevím presne povedat.*

- *Nehovorilo sa o takých domoch, kde strašilo a pán farár to očistil?*

- *(odmlka) .. No, my tu máme takého Cigáňa, co všetku vodu vynosí svätenú... A mladý Cigáň, a len kropí si barak... Ale to bude nervového pôvodu, lebo jeho mama skočila (spáchala samovraždu - pozn. T. B.) a do kostela velice chodila, modlievala sa. Aj on taky.*

(M. Š., 72 r., r.-k., ž, ZS, 2001)

So spontánnym použitím pojmu Božej vôle som sa stretla len v ojedinelom prípade, a to u respondentky, ktorá rada čítala náboženské knihy. Použila ho pri rozprávaní o smrti svojej malej dcéry (celé toto dlhé a veľmi emotívne rozprávanie s viacerými videniami, znameniami a predtuchami neuvádzam):

Lebo reku mala videnie, ja sa bojím, aby sa jej čosi nestalo, aby mi nezomrela a ja chcem byť, ju mať na rukách. Vtedy. Už jak je to Božia vôľa a zoberie mi ju, lebo mám zlé sny, ona mi asi zomrie.

(K. K., 79 r., ev., ž, ZS, 1998)

Tá istá respondentka hovorila všeobecne o modlitbe ako o jedinej pomoci v nešťastí:

...ja mám prečítané všetky Písma, aj vašu Bibliu, aj našu, a ešte aj jehovistickú som čítala. Áno. Som chcela vedieť, jaké sú odchýlky v tom. No tak ja neodsudzujem ani ich, ale oni majú tú odchýlku, oni neveria v Ducha Svatého. V moc Ducha Svatého. Že Duch Svatý príde do ľudských srdc. A príde. Ja už som bola kolko krát v takej situácii, už na svete z ľudí nikdo by mi nemohol pomôcť. A vrúcne, so slzami som sa pomodlila a potom taký pokoj mi vošiel do srdca. Takže pôsobí Duch Svatý aj dnes. Veriť treba.

(K.K., 79 r., ev., ž, ZS, 1998)

Neznamenalo to však, že respondentka nepoužívala na vysvetlenie konkrétnych situácií iné nadprirodzené koncepty:

Že zbadala (suseda - pozn. T. B.), že do... do spalne jej vešla tá mažoletka. A že tá sa jej prechádzala, a že ona skríkla na ňu: čo tu robíš? A že tá jej povedala: pod' sa pozrieť do okna, tam je ich ešte viac. No a išla k tomu oknu a že tam po ceste také sprievody, že tých mažoletek... A že čo táto mi chce urobiť? Že tá mi čosi chce ublížiť, tá, čo je v tej izbe. A že ona jej povedala: no, to ci porobeli, nevesta, aj suseda, kej si povedala, že suseda je bosorka. Tá ci to dala porobic, aby si umrela. A že taký pot na ňu vyšiel, do rána už nespala, ráno hneď sa mi s tým prišla žalovať.

(K. K., 79 r., ev., ž, ZS, 1998)

Ale že kej niekto prejde že toho čo niekto zlý, má zlo, a vyleje to, od tej bosorky, že má porobené, takže v noci že ho pride gniavic. Že aby neležal naznačky že lebo chytró aby si na bok lahnul. Ale že keď leží na chrbáte, takže príje to že jako čierna veľiká mačka, a na prsia sa mu to zvalí a že ho gniaví, gniaví, že až by ho skoro usmrtila. Prišla som do puchovskej nemocnice a tam som, akurát vyniesli z tej postele mŕtvu ženu. To bolo, päť postelí tam bolo, veľká izba. No a tam žena im rozprávala jedno ráno, lebo sestrička, keď tam bolo päť pacientov, tak vždy nechala otvorené balkonové dvere, aby mali vzduch trošku. A tá jedna pacientka hovorí: jeej, také čierne veľiké kočisko prišlo ze dverí a mne na prsa a gniavilo ma, gniavilo, ja iste umrem. A potom skutečne na ten tretí, štvrtý deň zomrela. No a mňa vtedy akurát tam dovezli, a len tolko čo ju dali preč, trochu vydezinfikovali matraca, tak ma dali na tú posteľ a teraz mi to žena... ženy vyprávali. A ona bola blízko tých balkonových dverí, tá posteľ. Ej, že nemala si s t... súhlasiť s tým, ísť na tú posteľ, lebo že tú pani nebožku že gniavevalo. Tu. Že veľiká čierna kočka, že ráno taká utrápená, ustrachaná nám vyprávala, že už potom celú noc nespala. A ja som tak na to myslela, ale reku čo, šak... No ale bola som v zlom stave, som mala zápal mozgových blán a som bola ochrnutá... A jakosi ve spánku som sa úplne otočila dolu tváru. No a mne sa už zdálo, že jéj, veď už tá kočka ide na mňa a gniaví ma, gniaví, už mi nedalo dýchať, dusila som sa, stonala som, či zazvoneli tý pacientky: sestrička, sestrička, ona stone, ona umiera, pod'te chytró. No a už prišla a otočila ma na chrbát a ja som sa dusila, ale ve vankúšoch. Ústa, nos, všetko som mala ve vankúšoch, slabá som bola, ja som sa nemohla otočiť. No a mne sa snivalo, že ma tá kočka gniavi. S tým jako mi už nedalo dýchať, to reku tá kočka, potom už kej ma otočela sestrička, už som aj rozprávala, povedám: jéj, reku veď tá kočka mi bola na prsach a tak ma gniavela, ja už nebudem na tej posteli, preneste ma inde.

(K. K., 79 r., ev., ž, ZS, 1998)

Spontánne použitie kresťanských konceptov alebo spontánne konfrontovanie poverových predstáv s kresťanskými myšlienkami teda v prípade laika nastávalo len v špecifických prípadoch. V tomto smere dôležitú úlohu hrá spôsob, akým jednotlivec nadobúda náboženské predstavy. Laik získava kresťanské predstavy prostredníctvom školského vyučovania, náboženských aktivít a rodinnej výchovy. Aktivovanie týchto predstáv teda nastáva len v určitých prípadoch, ktoré sa viažu na konkrétne situácie, väčšinou rituály (bohoslužba, púte, modlenie pri stole, sviatok atď.). Dôležitú úlohu však môžu hrať špecifické faktory, ktoré pôsobia mimo týchto situácií: napríklad ak človek rád číta, môže získavať vedomosti o kresťanstve i prostredníctvom kníh; významná v tomto smere môže byť aj výnimočná udalosť alebo nadpriemerná aktivita kňaza.

Záver

V úvode práce som položila dve otázky: v akom zmysle môžeme hovoriť o viere v prípade poverových predstáv, obsiahnutých v poverových rozprávaniach a do akej miery si ľudia uvedomujú nekonzistentnosť týchto predstáv s vlastným kresťanským vierovyznaním? Z pohľadu uvedených teórií tieto dve otázky súvisia so spôsobom, akým ľudské myslenie spracováva informáciu o nadprirodzených konceptoch, a tiež s tým, akým spôsobom sa daná informácia šíri v konkrétnom prostredí.

Postoje jednotlivca k nadprirodzeným predstavám môžu tvoriť celú paletu názorov; nedajú sa teda jednoznačne zhodnotiť ako viera alebo ne-vera. Akceptovanie alebo neakceptovanie informácie o nadprirodzených konceptoch je určené predovšetkým tým, do akej miery je zdroj danej informácie dôveryhodný. Konfrontácia poverových a kresťanských predstáv by mala nastať len v špecifických situáciách, keď sa tieto dva rozličné súbory reflektovaných predstáv aktivujú súčasne. V konkrétnom probléme vysvetlení negatívnych udalostí hrá rozhodujúcu úlohu spontánna reprezentácia týchto udalostí ľudským myslením.

Vďaka evolučne vyvinutým mechanizmom naše myslenie reprezentuje konkrétne udalosti v podobe kauzálnych reťazcov, pričom výhody alebo škody sa reprezentujú ako výsledok snahy „niekoho“. Týmto „niekým“ sú často nadprirodzené bytosti alebo ľudské bytosti s nadprirodzenou mocou, pretože predstavy o nich sú relevantné v mnohých situáciách. Čím relevantnejšia je takáto predstava pre jednotlivca v danej situácii, tým väčšia je pravdepodobnosť jej spontánneho aktivovania. Všeobecné abstraktné predstavy o pôsobení kresťanského Boha v tomto zmysle majú menšiu šancu ako predstavy o bosorkách alebo ľuďoch „so silnými očami“, t. j. konkrétnych ľuďoch, ktorí sa nachádzajú s danou osobou v určitých vzťahoch, často poznamenaných nevráživosťou alebo závisťou. Preto pri popise negatívnych udalostí by malo nastať spontánne aktivovanie skôr konkrétnych poverových predstáv ako všeobecných kresťanských.

Spontánne aktivovanie kresťanských predstáv a ich prípadná konfrontácia s neoficiálnymi nadprirodzenými konceptmi sa vo väčšine prípadov viaže na kresťanské rituály alebo ritualizované činnosti. V niektorých prípadoch však môže byť ich aktivovanie ovplyvnené špecifickými faktormi. Tieto faktory súvisia predovšetkým s dodatočnými zdrojmi informácie o kresťanských konceptoch a tiež s výnimočnými udalosťami v živote jednotlivca. Inými slovami, ľudia nerozmýšľajú v kresťanských súvislostiach, pokiaľ nemajú k tomu výrazný podnet a pokiaľ je ich informácia o kresťanstve obmedzená na bežnú kresťanskú výchovu. Vo väčšine prípadov sa overenie konzistentnosti kresťanských a poverových predstáv spontánne neodohráva: ľudia sa nad tým jednoducho nezamýšľajú a nemajú prepracované odpovede na podobné otázky. Interpretácia udalostí z hľadiska kresťanstva je najpravdepodobnejšia v prípade kresťanských expertov – kňazov, a najmä teológov, ktorí majú špecializovanú kresťanskú výučbu a pre ktorých je kresťanská doktrína súčasťou ich každodennej činnosti. Takáto interpretácia môže mať miesto aj u laika - v špecifických prípadoch, keď sa táto osoba z nejakého popudu cielene venuje náboženským otázkam, alebo sa nachádza v blízkych vzťahoch s kňazmi.

POUŽITÉ SKRATKY

r.-k. rímskokatolícke vierovyznanie

ev. evanjelické vierovyznanie a. v.

A anonym

ž žena

POZNÁMKY

- 1 FÁNDLY 1789, 1792-1880, 1793, 1802 (podľa URBANCOVÁ 1970); MICHALCO 1977.
- 2 Podrobnejšie k dejinám folkloristiky a záujmu o orálnu tradíciu pozri POLÍVKA 1923: 1 – 158, LEŠČÁK a SIROVÁTKA 1982: 50-56.
- 3 DOBŠINSKÝ 1880 - 1883; KOLLÁR 1834, 1835.
- 4 Na západe geograficko-historická metóda (fínska škola), v Rusku V. J. Propp (napr. PROPP 1946) a jeho nasledovníci (pozri napríklad KERBELYTÉ 1991). V Poľsku a v Rusku etnolingvistický smer sa usiluje o rekonštrukciu archaického mytologického systému na základe ľudovej tradície vrátane povier (pozri napríklad IVANOV a TOPOROV 1974, 1965; USPENSKIJ 1982, SLAVJANSKIJE DREVNOSTI 1995, 1999; ADAMOWSKI a NIEBRZEGOWSKA 1999, BARTMINSKI 1996).
- 5 Materiály pod vedením F. Wollmanna zbierali študenti Slovanského seminára v Bratislave v rokoch 1927-1944. Tieto materiály sú uložené v archíve Ústavu etnológie SAV v Bratislave. Časť z nich, týkajúca sa ľudovej prózy, bola publikovaná v: GAŠPARIKOVÁ 1991, 1993, 2002.
- 6 LEŠČÁK 1996, 1971, 1973, 2001; KILIÁNOVÁ 1989; KOSOVÁ 1972; LUNTEROVÁ 1974.
- 7 GAŠPARIKOVÁ 1980, 1984-1985; RATICA 1979, 1981; MICHÁLEK 1990, 1991; ETNOGRAFICKÝ ATLAS SLOVENSKA 1990.
- 8 HLÔŠKOVÁ 1992; KILIÁNOVÁ a KREKOVIČOVÁ 1992, 1994; *Etnologické rozpravy 1*, 1996, štúdie o sociálnej pamäti od H. Hlôškovej, E. Krekovičovej, G. Kiliánovej, Z. Vanovičovej.
- 9 SPERBER a HIRSHFELD 1999; HIRSHFELD a GELMAN; FODOR 1983; SPERBER 1996; BOYER 2001; KANOVSKÝ 2002.
- 10 Ľudské myslenie venuje pozornosť informácii z prostredia, pokiaľ je relevantná, t. j. pokiaľ vyhovuje vstupným podmienkam určitých inferenčných systémov. Prítomnosť náboženských konceptov v každej kultúre je podľa Boyera dôsledkom toho, že tieto koncepty spúšťajú prácu viacerých inferenčných systémov, t. j. predstavujú informáciu, relevantnú v mnohých situáciách. V spontánne sa šíriacich predstavách porušenie intuitívnych princípov je ohraničené a kombinované so zachovaním ostatných inferencií o objekte. Preto aktivácia inferenčných mechanizmov prebieha s najmenším kognitívnym úsilím.
- 11 Podrobnejšie o súvislosti reprezentácií nešťastných udalostí v poverových rozprávaniach s kauzalitou ľudského myslenia pozri BUŽEKOVÁ 2003.

LITERATÚRA

- ADAMOWSKI, J., NIEBRZEGOWSKA, S: (eds.). (1999). *W zwierciadle języka i kultury*. Lublin.
- ADOLPHS, R. (2003). "Investigating the cognitive neuroscience of social behavior". In: *Neuropsychologia*, 43, s. 119-126.
- ATRAN, S., SPERBER, D. (1991). „Learning without teaching: Its place in culture, schooling, and psychological development“. In: *Human development*, 4, s. 39-55.
- BARTMIŃSKI, J.(ed.): (1996). *Słownik stereotypów a symboli ludowych 1*. Kosmos. Lublin.
- BENNETT, G.: (1999). *Alas, Poor Ghost! Traditions of Belief in Story and Discourse*. Utah State University Press.
- BINSKI, P. (1996). *Medieval Death. Ritual and Representation*. London.
- BLOCH, M. (1998). *How We Think They Think: Anthropological Approaches to Cognition, Memory, and Literacy*. Oxford: Westview Press.

- BOYER, P. (1994). *The Naturalness of Religious Ideas: A Cognitive Theory of Religion*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press.
- BOYER, P. (1996). „What Makes Anthropomorphism Natural: Intuitive Ontology and Cultural Representations“. In: *Journal of the Royal Anthropological Institute* (n.s.), 2, s. 1-15.
- BOYER, P. (1998). „Cognitive Tracks of Cultural Inheritance: How Evolved Intuitive Ontology Governs Cultural Transmission“. In: *American Anthropologist*, 100, s. 876-889.
- BOYER, P. (2001). *Religion Explained*. New York: Basic Books.
- BRIGGS, R. (1996). *Witches and Neighbours. The Social and Cultural Context of European Witchcraft*. London.
- BUŽEKOVÁ, T. (2001-2002). „Draky v slovenských rozprávkach“. In: *Hieron*, VI.-VII./2001-2002, s. 52-63.
- BUŽEKOVÁ, T. (2003). „Kognitívne aspekty koexistencie náboženskej doktríny a povier: racionalita reflektívnych presvedčení“. In: *Etnologické rozpravy*, 2/2003, s. 54-64.
- BUŽEKOVÁ, T. (2003). „Interpretácia negatívnych udalostí v slovenských poverových rozprávaniach z pohľadu kognitívnej antropológie“. In: *Od rozprávky k fáme. Zborník príspevkov z konferencie k 10. Výročiu úmrtia profesora O. Sirovátka*. Brno (v tlači).
- COSMIDES, L., TOOBY, J., BARKOW, J. H., (eds.) (1992). *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. New York: Oxford University Press.
- DOBŠINSKÝ, P. (1880 – 1883). *Prostonárodné slovenské povesti*. Turčiansky Sv. Martin.
- ELIADE, M. (1998). *Dejiny náboženských predstáv a ideí/ III*. Bratislava.
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. I., II. (1995). Bratislava.
- Etnografický atlas Slovenska*. (1990). Bratislava.
- FODOR, J. (1983). *The Modularity of Mind*. Massachusetts.
- GAŠPARÍKOVÁ, V. (1980). *Ostrovtipné príbehy i všelijaké cigánstva a žarty. Humor a satira v rozprávaniach slovenského ľudu*. Bratislava.
- GAŠPARÍKOVÁ, V. (1984-1985). *Zlatá podkova, zlaté pero, zlatý vlas. Čarovné rozprávky slovenského ľudu*. I-II. Bratislava.
- GAŠPARÍKOVÁ, V. (1991, 1992). *Katalóg slovenskej ľudovej prózy*. Bratislava.
- FILOVÁ, B., GAŠPARÍKOVÁ, V. (eds.): *Slovenské ľudové rozprávky. I.*, Bratislava 1993.
- GAŠPARÍKOVÁ, V. (ed.): *Slovenské ľudové rozprávky II.*, Bratislava, 2001.
- GEERTZ, C. (2000). *Interpretace kultur*. Praha.
- GOODY, J. (1986). *The logic of writing and the organization of society*. Cambridge.
- HIRSCHFELD, L.A., GELMAN, S.A. (eds.) (1994). *Mapping the Mind: Domain specificity in Cognition and Culture*. New York: Cambridge University Press.
- HLŔŠKOVÁ, H. (1992). „Historické ústne tradície ako etnoidentifikačný faktor“. In: *Slovenský národopis* 40, s. 131-148.
- IVANOV, V. V., TOPOROV, V. N. (1965). *Slavjanskije jazykovyje modelirujuščije semiotičeskije sistemy*. Moskva.
- IVANOV, V. V., TOPOROV, V. N. (1974). *Issledovanija v oblasti slavjanskyh drevnostej*, Moskva.
- KANOVSKÝ, M. (1999). *Sémantika náboženstva a jej kognitívne základy. Aplikácia na príklade austrálskych aborigénnych náboženstiev*. In: *Religio* 2/99, s. 7.
- KANOVSKÝ, M. (2002). „Kognitívne vysvetlenie distribúcie niektorých náboženských predstáv v oblasti Bielych Karpát“. In: *Slovenský národopis*, 50, s. 56-69.
- KERBELYTÉ, B. (1991). *Istoričeskoje razvitije struktur semantiky skazok*. Viljnus.
- KILIÁNOVÁ, G. (1989). *Ekológia súčasných procesov v ľudovej slovesnosti*. Kandidátska dizertačná práca, Bratislava.
- KILIÁNOVÁ, G., KREKOVIČOVÁ, E. (eds.) (1992). *Folklore, Folklorism and national Identification. The Slovak Cultural Context*. Bratislava.
- KILIÁNOVÁ, G., KREKOVIČOVÁ, E. (eds.) (1994). *Folklore in the Identification Processes of Society*. Bratislava.

- KILIÁNOVÁ, G. (2000). „Ludová próza“. In: Stoličná, R. (ed.): *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry*. Bratislava, s. 282-300.
- KOLEČÁNYI-KOSOVÁ, M. (1958). „K problému rozprávání zo života ako folklórneho druhu“. In: *F. Wollmannovi k sedmdesátinám*. Praha, s. 530-540.
- KOLEČÁNYI-KOSOVÁ, M. (1972a). *Javy ľudovej kultúry v kontexte času, prostredia a nositeľov*. Kandidátska dizertačná práca, Bratislava.
- KOLEČÁNYI-KOSOVÁ, M. (1972b). „Historické povesti s tureckou tematikou. K teórii sujetu a fabuly“. In: *Slovenský národopis* 20, s. 375-378.
- KOLLÁR, J. (1834, 1835). *Národné spievanky I-II*.
- KOMOROVSKÝ, J. (2000). Ľudové náboženstvo ako religionistická kategória, in: *Folklór a folkloristika na prahu milénia na Slovensku*. Bratislava.
- KOVÁČ, M. (1999a). „Ľudová kozmovízia v Bielych Karpatoch“. In: *Slovenský národopis*, 2, s. 173-181.
- KOVÁČ, M. (1999b). „Ostrá hora plná mora a iné príbehy ľudovej viery a mágie zo severu Bielych Karpát“. In: *Hieron III*.
- KREKOVIČOVÁ, E. (1989). *O živote folklóru v súčasnosti*. Bratislava.
- KREKOVIČOVÁ, E. (1999). *Medzi toleranciou a bariérami. Obraz Rómov a Židov v slovenskom folklóre*. Bratislava.
- LEŠČÁK, M. (1971). „Poznámky k výskumu súčasného stavu folklóru na Slovensku“. In: *Slovenský národopis* 19, s. 207-219.
- LEŠČÁK, M. (1973). „K rozdielu medzi folklórnou a literárnou komunikáciou“. In: *Literárna komunikácia*. Martin, s. 133-138.
- LEŠČÁK, M. (1991). „The Beginnings of Functional Structuralism in Slovak Ethnology“. In: *Slovenský národopis* 39, s. 336-347.
- LEŠČÁK, M. (1996). „Príspevok k metodike výskumu súčasného stavu folklóru“. In: *Slovenský národopis* 14, s. 579-578.
- LEŠČÁK, M. (2001). *O asimilácii folklórnej a literárnej komunikácie*. Bratislava.
- LEŠČÁK, M., SIROVÁTKA, O. (1982). *Folklór a folkloristika*. Bratislava.
- LUNTEROVÁ, G. (1974). „K analýze folklórneho textu“. In: *Slovenský národopis* 22, s. 77-83.
- MICHÁLEK, J. (1990). *Zvonové studničky. Slovenské ľudové povesti*. Bratislava.
- MICHÁLEK, J. (1991). *Na križných cestách... Poverové rozprávanie slovenského ľudu*. Bratislava.
- POLÍVKA, J. (1923). *Súpis slovenských rozprávok I*, s. 1 - 158.
- PROPP, V. J. (1946). *Istoričeskije korni volšebnoj skazki*. Leningrad.
- Slavjanskije drevnosti I, 2*. (1995, 1999). Moskva.
- Slovenské ľudové rozprávky I, II*. (1993, 2002). Bratislava.
- RATICA, D. (1979). „K otázke žánrovej špecifičnosti poverového rozprávania.“ In: *Národopisné informácie* 4, s.37-72.
- RATICA, D. (1981). „K charakteristike poverového rozprávania.“ In: *Slovenský národopis* 29, 1981, s.23-28.
- SPERBER, D. (1996). *Explaining Culture*. Oxford: Blackwell Publishers.
- SPERBER, D. (1997). „Methodological individualism and cognitivism in the social sciences“ (unpublished English version of “Individualisme méthodologique et cognitivisme.” In : R. Boudon, F. Chazel & A. Bouvier (eds.): *Cognition et sciences sociales*. Paris: Presse Universitaires de France.
- SPERBER, D., HIRSCHFELD, L. (1999). “Culture, Cognition, and Evolution”. In: MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences, ed. Robert Wilson & Frank Keil. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- URBANCOVÁ, V. (1970). *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava.
- URBANCOVÁ, V. (1987). *Slovenská etnografia v 19.storočí*. Bratislava.
- USPENSKIJ, B. A. (1982). *Filologičeskije razyskanija v oblasti slavjanskych drevnostej*. Moskva.
- WEBER, M. (1998). *Sociologie náboženství*. Praha.
- WHITEHOUSE, H. (2000). *Arguments and icons: Divergent modes of religiosity*. Oxford.

COGNITIVE ASPECTS OF COEXISTENCE OF CHRISTIAN AND FOLK BELIEFS: INTERPRETATIONS OF MISFORTUNE IN SLOVAK RURAL FOLK TALES

Summary

The article aims to explore the possibility of coexistence of two sets of beliefs - Christian beliefs and folk beliefs - on the individual level. Folk beliefs often contradict Christian doctrine. They are nevertheless spread in rural Slovak population, which is mainly Christian. The aim of the article is to answer two mutually related questions concerning this problem: What are the attitudes of Christian believers to supernatural concepts which do not belong to Christian doctrine? To what degree are believers conscious of inconsistency of folk beliefs and Christian doctrine?

The author examines folk stories, containing supernatural non-Christian concepts, and expressing attitudes of informants. Since topics of these tales are extremely diverse and concern different situations, the author concentrates on the specific problem - the interpretation of misfortune. Since the paper focuses on mental attitudes of persons towards certain cultural representations, the author has chosen theoretical background of cognitive anthropology, dealing with relations between human mind and culture. The theories of anthropologists Dan Sperber and Pascal Boyer, which are particularly useful for tackling problems concerning supernatural concepts, are applied to Slovak supernatural folk tales.

The author tries to show that acceptance of the supernatural concept depends on reliability of the source of information. Mental attitudes towards the supernatural concept may be of various kinds, and can not be characterized as a simple acceptance or declination. The person who has two sets of logically contradictory supernatural beliefs does not necessarily confront them. Such confrontation takes place in specific cases.

According to the author, in most cases declination of folk supernatural concept is not caused by contradiction between the concept and official doctrine: it is the result of contradiction between the concept and set of intuitive beliefs. The spontaneous confrontation of folk beliefs and Christian ideas takes place if a person has specialized cognitive mechanisms for dealing with supernatural concepts.

It means that the person uses them frequently: for instance, the person is interested in religious questions and reads about them for a long time.

The article represents the application of theories of cognitive anthropology to folkloristic material. Such inter-disciplinary approach can contribute to the identification of processes of oral tradition and can help to clarify some problems concerning distribution of non-official religious concepts.

Štúdia bola vypracovaná v rámci grantového projektu 2/2116/24.

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Hlavná redaktorka:

PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc.

Výkonné redaktorky:

PhDr. Hana Hlôšková, CSc., Mgr. Tatiana Podolinská, PhD.

Redakčná rada: doc. PhDr. Ľubica Droppová, CSc., Univ. Prof. Dr. Gyivicsán Anna, Dr. hab. (MR), doc. Mgr. Martin Kanovský, PhD., PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist (ČR), prof. PhDr. Milan Leščák, CSc., PhDr. Martin Mešša, doc. PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., prof. PhDr. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Peter Salner, DrSc., PhDr. Zdeněk Uherek, CSc. (ČR), PhDr. Miroslav Válka, PhD. (ČR)

Adresa redakcie: Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Registr. č. 7091

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:

Slovak Academic Press, spol. s r.o. P.O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava

e-mail: sap@sappress.sk

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 52, 2004, Number 2

Editors: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Address of editor: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. slobody 6,

810 05 Bratislava, Slovakia and SLOVART G.T.G. Ltd., Krupinská 4,

P.O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 52, 2004, No 2

Rédacteurs: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Adresse de la rédaction: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 52, 2004, Nr. 2

Redakteure: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Redaktion: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slowakei

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

ISSN 1335-1303

MIČ 49 616

SAP
THE ACADEMIC PRESS
